

achterdeel souden moegen hebben¹. De werkzaamheden vorderden traag. Het water moest langs meerdere putten naar het klooster afgevoerd worden. Een eerste poging met stenen goten in 1477 mislukte².

p. 213.

Met de financiële hulp van de wiselaar Jan van Elselaer, konden loden buizen aangebracht worden zodat het water in 1478 tot de cel van de procurator kon geleid worden³.

Een ander werk onder zijn beleid uitgevoerd, was het verplaatsen van de heirbaan, die langs de kloosteromheining liep, waarvoor Filips van Boergondië op 26 September 1465 de toelating had verleend⁴. Hiermede wilde men de rust en de afzondering van het klooster waarborgen.

Vooraf echter waardeerde men het bos van 2 bunder en 2 dagwand groot dat de procurator met eigen handen te Molenbeek op een onvruchtbare akker had geplant rond 1490⁵. Het werd het *Nieuwenbos* geheten.

Over dergelijke werken, door Jan de Grootte uitgevoerd werd reeds gesproken⁶. Jan de Bruyne nochtans doet zich vooral opmerken door een zekere sportiviteit, die zich uitte in zijn bevoorradingsavonturen tijdens de oorlogsjaren van 1488, toen Gent en

p. 214.

de Brabantse steden onder leiding van Filips van Ravenstein zich tegen Maximiliaan van Oostenrijk keerden, wiens Duitse landsknechten en ruitery zich vooral te Vilvoorde en te Halle bevonden⁷. De plunderingen en roofovervallen van beide zijden waren een sterke belemmering voor de voedselbevoorrading van het convent. Nu eens moest men de hulp inroepen van Filips van Ravenstein, wanneer de prokurator te Liedekerke werd aangehouden, dan weer moest de Antwerpse prokurator het Antwerpse stadsbestuur bidden de aangekochte waren voor het Brusselse klooster vrij te laten. Antwerpen stond immers aan de zijde van Maximiliaan evenals Henegouwen. Maar ook in dit laatste gebied hadden de monniken een beschermer in de persoon van ridder Antoon van Masteyn. Met diens hulp kon Jan de Bruyne de paarden terug krijgen die Henegouwse soldeniers geroofd hadden⁸.

Dit alles wijkt sterk af van de gewone levenswijze van de kartuizer uit de XVde eeuw. Diens vorming

¹ ARA, *Kerk. arch.*, 11589, f.CXXXXIX^V: 10 Maart 1481.

² VOET-TOURNEUR, f.52^V; Over het gebruik van waterleidingbuizen in de middeleeuwen: B. BUFFET-R. EVRARD, *L'eau potable à travers les âges*, 147-149.

³ VOET-TOURNEUR, f.53^V: «*Item eodem anno circa Decembrem magnus amicus huius domus Joannes Elzelaere fecit nobis dabere stannum et plumbum pro fonte deducendo cui ad parum desuper solvemus tenmur fere LX lb. Idem eodem anno [1478] in Januario Joannes Stroobant fusor plumbi cepit operari circa canaliam pro fonte deducendo... et sic usque ad superiorem partem celle procuratoris... iuxta cellam procuratoris iterum per conductum ascendit superius ad domum lignorum in coquinam...*». In zijn testament van 1490 [ARA, *Kerk. arch.*, 11658] maakte Jan van Elselaer de schuld ongedaan «*Item ic gheve den voirs. Cloestere vanden Chartroyen die costen die ic ghedaen ende gheleight mach hebben aen die fonteynen in hueren bivanc lopende, tselve cloester ontlastende mits desen.*»

⁴ ARA, *Kerk. arch.*, 11590, f.XXIII^V-XXIII: 26 Sept. 1465.

⁵ Land van meer dan 2 ha. groot gekocht van de erfgenamen van Jan van Coudenberghe colibuc bij acte van 21 Juni 1490. ARA, *Kerk. arch.*, 11589, f.CCX^{R-V}; VOET-TOURNEUR, f.72: «*... quoniam inidonea erat ad seminandum plantavimus ibi diversa ligna ad faciendam de illa pecia terre unam silvam. Istam silvam hoc uno anno procurator noster cum operariis suis... plantavit...*».

⁶ Cfr blz.

⁷ Voor een algemeen overzicht, cfr. H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, II, 1949, 29-42.

⁸ Zie aanhangsel.

p. 215.

werd bepaald door de vikaris, die een meer huiselijke rol vervulde dan de voorgaande officiaal. Het zijn dan ook monniken, die uitmunten in het celleven, en bijzondere vaardigheid hebben voor de arbeid, die de meest geëigende is in de kluis, namelijk de toenmalige intellectuele bedrijvigheid of scriptoriumarbeid. Zowel Marcilius Voet als Jan Biest en later nog Joost Smets staan bekend als studievrienden⁹ ijverige copïisten¹⁰ of kloosterlingen, die bezorgd zijn voor het monastieke ideaal¹¹. Over Jan de Groote als vicaris is weinig geweten, maar Gaspar van Winghe, die onder prior Mertens, vanaf 1550 tot 1559 vicaris was werd door de Wal geprezen om zijn liefde voor de medebroeders¹².

Eveneens tot het huiselijke beperkt is het ambt van *sacrista*. Jan Tourneur is de eerste en enige, die ons iets oplicht over dit werk, dat zeer zwaar is, omdat de zorg voor de kerk veel tijd in beslag nam en tevens nauwgezetheid vroeg vooral bij het wekken der

p. 216.

medebroeders voor het officie, wat bij Tourneur, het zwakke punt was. Uit de inventaris van de goederen, die door hem opgemaakt werd, kan opgemaakt worden dat heel wat *codices* aan zijn zorg toevertrouwd waren¹³.

Het grootste aantal monniken leefde echter in de eenzaamheid van de cel: hun voornaamste bezigheid was de studie en schrijfarbeid. deze bezigheid bouwde niet alleen een bibliotheek op maar bracht hen eveneens in betrekking met de stromingen van hun tijd: het was een open raam op de kenterende geesteshouding van de wereld.

§5. De Kartuziers van Scheut en de geestesstroming van hun tijd.

Men mag niet beweren dat het besloten klooster van Scheut gesloten was voor de geestesontwikkeling, die buiten haar muren plaats had. De ingetreden kloosterlingen, door de aard van hun vroegere opvoeding en het milieu waaruit zij voortkwamen, bezaten de nodige ontvankelijkheid om volgens eigen aard en opvattingen de nieuwe gedachtenwereld, i.c. het opkomende humanisme, te verwerken.

⁹ VOET-TOURNEUR, f.40: Van Voet wordt gezegd « *Iste monachus fuit magne literature...* » op f.62^v: « *Fuit homo multum scientificus... Qui quam sancte quam pie quamque laudabiliter conversatus fuit vix effari posset...* »

¹⁰ ID. f.38: « *...religiose conversatus et diligens scriptor existens...in quo officio [vicarii] multos libros fecit...* » wordt over Jan Biest geschreven en van Joost Smets zegt de kroniekschrijver: « *...qui fuit bonus scriptor diversorum librorum et illuminator...* »; ID., f.74.

¹¹ ID. f.38: Naast de vroomheid van Marcilius Voet, staat de bezorgdheid van Jan Biest voor de opvoeding van de jongeren. Ook de vlucht van Joost Smets was een zoeken naar beter monniksleven.

¹² DE WAL, II, 91^v: « *D. Gaspardus Winghe...paratus omnibus inservire: vir magnæ patientiæ et pacis, non curiosus, non vindicativus, amator simplicitatis et rusticitatis, zelatus...* »

¹³ DEN HAAG, *Kon. bibl.*, hs. 71 G 25, f.196-198^v: « *De libris continentibus omnia quæ in ecclesia, refectorio, capitulo et misse officio leguntur et cantantur* ». Buiten deze boeken « *multi et varii sunt libelli quos pretermisi quia interdum et mutantur portanturque ad cellas novumque etiam aliqui addantur iuxta voluntatem conventualium. Istorum libellorum quidam sunt vesperalis quidam devotionalia...* ». Cfr. Vierde Hoofdstuk, blz.

Vooreerst was er de eerste rector en stichter van Scheut, Hendrik van Loen. Hij was nauw verbonden geweest met het universitaire leven te Leuven in de xvde eeuw¹⁴. Dit moest zijn weerslag heb-

p. 217.

ben op het convent waarvan hij overste was. Zijn naaste medewerkers kwamen ten andere uit hetzelfde midden en waren deels door hem te Leuven en te Herne gevormd. Arnold Karman, zijn eerste vicarius, was sinds lang zijn meest intieme vriend. Over deze vriendschap legde de kroniekschrijver van Scheut getuigenis af: het was een doorbraak van de meest menselijke ge-voelens, veredeld door diepe godsdienstzin¹⁵, die vooral in de xvde eeuw zouden opduiken en in de briefwisseling van humanistische kartuizers een ruime plaats inruimden. Ook de persoon-lijkheid van Jan Biest, die door prior Voet tot vicarius was aangesteld, doet een dergelijke fijn-gevoeligheid doorschemeren, die gepaard ging met een sterke zelfbeheersing. Deze laatste werd niet enkel gedragen door religieuze zin, maar door een voortdurende inspanning tot bezinning en studie, waaruit een bepaalde *apatheis* groeide; deze gemoedsgesteltenis gaf de kracht om alle tegenheden rustig te overwinnen¹⁶. Het roept de vergelijking op met de houding van Levinus Ammonius, een Gentse kartuizer, die om zijn humanistische denkbeelden met argwaan aangezien werd en verschillende malen

p. 218.

naar vreemde kloosters verplaatst werd¹⁷. Tijdens zijn verblijf te Scheut van 1542 tot 1544 knoopte hij innige vriendschapsbanden aan met de vrome en vredelievende Gaspar van Winghe en Everaard van Velthoven. Wanneer hij in 1546 door het generaal kapittel streng vermaand werd en straf tegen hem werd uitgesproken toonden beide monniken van Scheut zich trouw in de genegenheid en stuurden brieven om Ammonius op te beuren en hun vertrouwen in hem uit te spreken. Het antwoord dat Ammonius hen stuurde is bewaard gebleven¹⁸. Hij weet de fijn-gevoeligheid van frater Gaspar en Everaard te waarderen, maar beklemtoonde ook dat hij in zijn tegenspoed volledig gelaten was en innerlijk rustig. De veroordeling om naar het klooster te Arnhem te gaan, zou ten andere door de voorspraak van zijn vrienden bij Jan Meerhout, prior te Scheut en visitator, niet uitgevoerd worden¹⁹. Op zijn

¹⁴ Over Hendrik van Loen en de Leuvense universiteit, cfr. E. REUSENS, *Documents relatifs...*, I, 253, 313; II, 68, 69; ID., *Actes...*, 19 Juli 1441: «*Supplicavit magister Henricus van Loe absolvi a visitationibus congregationum cotidianis et a juramentis. Etiam si in aliquo scienter vel ignoranter fuisset aliquorum statutorum transgressor, petit sibi humilime indulgeri.*»; F.DE RAM, *Notice sur le Vénérable Henri de Loen, chartreux...*, in *Annuaire de l'université de Louvain*, 1865, 343-349.

¹⁵ Cfr. Bijlage

¹⁶ VOET-TOURNEUR, f.38^v: ~~Unde sepius sicut vidimus quando quidem ei impropria aut vituperia inve-xerunt statim ad cellam se dedit nec raro alicui conqueribatur sed bonis operibus se mancipavit se. studendo, scribendo vel orando vel aliis...~~»

¹⁷ Over Levinus Ammonius, cfr. A. ROERSCH, *Correspondance inédite du chartreux gantois Lævinus Ammonius*, in *Bull. soc. hist. arch. Gand*, IX, 1901, 9-28; ID. *La «vita Bibaucii» de Lævinus Ammonius*, in *RHE*, xxxviii, 1942, 152-55.

¹⁸ BESANÇON, *Stadsbibl.*, hs 599, f.451-452: aan Gaspard 25 Aug. 1546; f.471-474: aan Ever. van Velthoven, 23 Juli 1547; aan dezelfde, f.487-488: 21 Mei 1548.

¹⁹ *Ibid.*, f.441: brief 2 Aug. 1546 aan Lucas abt van St. Bavo te Gent: «*Eram haud dubie relegandus hinc in exilium, promulgata iam sententia nisi per amicos stetisset, ad agrestem illam efferatamque gentem Sicambrorum sive Gelriorum.*» en f.445: aan Andreas Baverius, die hem geholpen had, 10 Aug. 1546: «*Postremo absque ulla omnino contentione litteras pro me deprecatorias ad Bruxellanum patrem nostri instituti dedisti quibus effectum est ut perplexum illud relegationis negocium hactenus certe explicaretur ut hic tantisper esse liceret donec a Patriarcha nostro vel mitigatio sententiæ ven relaxatio amicorum fratrumque precibus impetraretur.*»

beurt zou hij enkele jaren later aan Everaard van Velthoven, die als prior te Leuven ontslagen was, dezelfde berusting leren²⁰.

p. 219.

De studie, die helpt tot het beter begrijpen van de heilige Schrift en tot de overweging van het Leven van Christus, zo betoogde hij aan Florentiu, de prior van Leuven, was de beste steun om de kloosterlijke gelijkmoedigheid te bewaren²¹. Dit was reeds lang de monastieke praktijk. Jan Biest studeerde, copiëerde en bad, wanneer de monniken het hem lastig maakten. Bij Marcilius Voet zou de studie ook de grondtoon zijn van zijn kloosterleven, evenals bij Arnold van Kalkar, die uit het klooster van de Broeders van het Gemene Leven gekomen was. Van hem werd zelfs gezegd dat hij zich onledig hield met onderricht te geven tot in het begin van de XVIde eeuw, toen hij naar Leuven ging²². Of dit onderwijs in verband stond met het eigenlijke schoolwezen kan men in het midden laten.

Ook tegenover het schoolwezen stonden de monniken van Scheut niet onverschillig. Reeds in 1483 zetelde de prior in het bestuur van het Boninfanteninstituut te Anderlecht²³. En-kele jaren later werd door de kartuizers zelf een dergelijke school geopend met de armengelden uit het legaat van Jan van Elselaer²⁴. Het onderwijs was toevertrouwd aan een wereldpriester, die regelmatig vermeld staat in de rekenboeken bij de administratie van de armengoederen²⁵. Het aantal leerlingen, die uit onbemiddelde jongens gerecrueteerd werden, wisselde tussen 6 en 10²⁶.

p. 220.

In 1522, 13 October werd de school overgebracht naar Scheut zelf, in een gebouw naast de kapel, dat de naam *Schola* of *domus puerorum* droeg²⁷. Bij deze gelegenheid werd een overeenkomst gesloten tussen het convent, Jan Meerhout en het kapittel van Anderlecht. Hierbij werd toelating verleend door het kapittel dat een 12 jongens zonder vergoeding opgeleid werden in zang, grammatica en de goede zeden. De knapen zouden deelnemen aan het officie en de H. Mis met zang opluisteren. Om nochtans de kapittelkerk niet te benadeligen werd de gezongen Mis op Zon- en Feestdagen te 9 uur gecelebreerd. In vergoeding voor deze toelating vroeg het kapittel jaarlijks per leerling één capuin²⁸.

²⁰ *Ibid.*, f.487-488: « ...non...quod te nollem consolari, si tamen id possem præstare, sed quod in te plusculum [pace tua dicam] fortitudinis desiderarem... »

²¹ BESANÇON, *Stadsbibliotheek*, hs 599, f.

²² VOET-TOURNEUR, f.43: « ...mansit in propria domo interdum habens discipulos quos instruxit usque ad annum XV^c... »

²³ Cfr. blz.

²⁴ Cfr. blz.

²⁵ ARA, *Kerk. arch.*, 11935, vanaf 1498: bv. « *Summa distributa diversis pauperibus et pro scolasticco...* » of a.1502: « ...*pro scolastico iuvenum...* »

²⁶ *Ibid.*: in 1511 waren er 6, in 1518 en 1525 waren er 10 ten laste.

²⁷ DE WAL, II, 70, a.1549: er werden verbouwingen gedaan aan het « *domu puerorum* »; ID. II, 93, a.1560: de schoolgebouwen werden ten gebruike gegeven aan een provenier « *scholam cum adiunctis duobus cubiculis, horto, puteo...* »

²⁸ ARA, *Kerk. arch.*, 11583, 13 Oct. 1522: Het kapittel staat dit toe voor de duur van 18 jaar « *Priori et conventui sub predictis in superinserta supplicationi conditionibus expressis ut spatio octodecim annorum continuorum et sibi invicem coherentium et non ultra novem vel ad summum duodecim pauperes scholares et non ullo respectu fuco ve pretextu plures sine et absque spe recompensationis alere ac eosdem in cantu, grammatica et bonis moribus instruere, eisdemque in capella nostræ Dominæ de Gratia quotidie hora nocturna laudes divæ Virginis et interdum missam ex devotione tamen dominicis et festivis diebus atque vel circa nonam horam compleatur et per hoc divino cultu in nostra Anderlectensi ecclesia minime præiudicetur vicitare possin et valeant, salvo*

In 1556 stierf op 5 April magister Pieter Gheerts uit Meerhout, een kapelaan van St. Goedele, die 28 jaren de knapen van de school had onderricht²⁹.

p. 221.

Hoewel het enigzins bevreemdend kan heten dat een kartuizerklooster de last op zich nam om een school in haar nabijheid te onderhouden, een alleenstaand feit is het zeker niet. De kartuize van Coventry had een jongensschool in het woongedeelte van de broeders³⁰. Kardinaal Pole kreeg zijn vroegste opleiding in het klooster te Sheen waaraan een school verbonden was³¹. De kartuizers van Tüchelhausen bij Würzburg en van Molsheim in den Elzas hielden er een beperkt seminarie op na³². Ook in de tweede helft van de XVIde eeuw moet dit meer het geval geweest zijn in Frankrijk. de Wal beweerde dat er meerdere roepingen uit voortkwamen³³.

Roepingen uit de *schola* van Scheut schijnen niet talrijk te zijn. Eén is er gekend, namelijk Joost Smets, die niet alleen zijn voorbereidende studies deed op kosten van de kartuis, maar ook te Leuven kon promoveren³⁴. Hij is het ook die duidelijk reageerde tegen een minder kloosterlijke atmosfeer, die wellicht te Scheut heerste om ten slotte weg te trekken op zoek naar meer eenzaamheid.

Er is te Scheut inderdaad steeds gevaar geweest voor infiltratie van een meer wereldse houding. De nabijheid van het hof der Boer-

p. 222.

gondiërs, die van in het begin opdringerig het klooster als hun klooster beschouwden en de roepingen uit de hogere burgerij van Brussel werd een atmosfeer geschapen, die niet helemaal strookte met de principes van eenzaamheid, eenvoud en studie³⁵.

Joost Smets was niet de eerste, die dit milieu ontliet. Een jaar vroeger, in 1520, vluchtte Hubert vander Meer uit Scheut weg. Hierin werd hij geholpen door een arbeider die

insuper quod...prior et conventus singulis natalitiis Dni ni J.C....in singuos capita scholarium...unum caponem...per soverē... tenebuntur... »

²⁹ DE WAL, II, 85^V, a.1556: « *In monasterio nostro de Scheut quinta Aprilis circa horam Completorii vita defunctus est Venerabilis Magister Petrus Gheerts a Meerhout, sacerdos et sacellanus Divæ Gudulæ in Bruxella, qui spatio 28 annorum docuit pueros in sacello nostre Dominæ de Gratia.* »

³⁰ Dit werd mij bereidwillig medegedeeld door H.J.J. Scholtens, de zeer geleerde Kartuizerhistoricus uit Noord Nederland, die mij met de grootste belangeloosheid al zijn gegevens over Scheut ter hand stelde en mij op menig punt voorthielp tijdens mijn opzoekingen.

³¹ R. BRION-J. BARENNEs, *Un prince anglais, Cardinal-legend au XVIe siècle Reginald Pole*, 5-6.

³² INGOLD, *Les chartreux en Alsace*, 13.

³³ DE WAL, II, 112, a.1567: Dit jaar werd het feest van St. Jozef verplichtend in de orde om roepingen af te smeken. Jezuieten vertelden dat dit hielp "*sed nostris*, zegde de kartuizer, *intellexi quandoque patres francos iuvenes in scholis aluisse ac in ordinem recepisse satis prospere quoniam plerique priores extiterunt...* »

³⁴ Cfr. blz.

³⁵ In dit verband is de aanvraag van de kartuizers van Brussel, om zich, tegen de ordestatuten in, dikwijler te mogen scheren zeer typisch te heten. De reden was het voortdurend bezoek dat de monniken tijdens de goddelijke diensten hadden van de stedelingen. Het ergerde die mensen, de monniken met slordige baarden te zien psalmodiëren. DE WAL, II, 21^V, a.1527 [ARA, *Kerk. arch.*, 11594, met authentiek antwoord van pri-or Willem Bibau]: « *Supplicans cum omni humilitate vestre Rdæ Paternitati filii frater Joannis Meerhout prior immeritus et conventus... Primo ut nobis ter in mense radi liceat statuto contrario non obstante, domum enim foris magnificam civitatem colentes sitam et laicorum fratrem in barbitonsorem non habentes cogimur nonnumquam diem rasuræ ordinariæ prævenire, aliquando differe et quasi sylvestres dies festos intonsi solemnizare in scandalum et vituperationem secularium asscribentium illud tenacitati non religionis simplicitati, presertim his tempestatibus in quibus ferme omnia religiosorum amplius ostentui habentur quam honori...* ». Over het « liturgisch haarkappen » cfr. A. STOELEN, *De Eucharistische evolutie...*, 128-131.

werkzaam was aan de bouw van de kerk. Op weg naar Rome, zag hij het hopeloze van zijn toestand in en verzoende zich met de orde te Straatsburg, waar hij tweede professie aflegde en vicarius werd³⁶. Ook de poging van Joost Smets zou mislukken. De Spaanse kluizenaar, die hem overhaald had mee naar Italië te trekken, stierf in de nabijheid van Rome. Smets verzoende zich dan met de orde en bekleedde in de Italiaanse provincie verscheidenen malen het prioraat³⁷.

Of nu dergelijke voorvallen immer moeten verklaard worden door al te grote ijver blijkt wel niet. Een meer voor de hand liggende

p. 223.

verklaring is wel de menselijke onbestendigheid, waarmee de kluizenaar op de eerste plaats heeft af te rekenen. Niet zonder reden zou de kroniekschrijver, die de terugkeer tot de orde van Hubertus verhaalt, hem volharding en standvastigheid toewensen³⁸.

Nochtans heeft dit milieu, waar wereldse vormen zo gewaardeerd werden, onbewust bijgedragen om contacten te leggen met vooraanstaande persoonlijkheden, die de bescherheren waren van de opkomende humanistische beweging. Over de genegenheid van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk en Frans van Busleyden, aartsbisschop van Besançon, werd reeds een en ander gezegd. In 1516 zou het klooster kennis maken met de latere kanselier van Karel V, Mercurino de Gattinara. Deze president van het parlement van Boergondië, was we-gens zijn vooraanstaande plaats en door naijverige mededingers in een benarde positie gesteld. Hij had de gelofte gedaan een reis naar het heilig land te ondernemen, zo alles ten goede opge-lost werd, maar de mogelijkheid hiertoe ontbrak. de Gattinara kreeg dispensatie en mocht zijn gelofte veranderen in een halfjarig verblijf in een gereformeerd klooster. Zo vestigde hij zich te Scheut³⁹. Om zich te

p. 224.

verstrooien in de eenzaamheid schreef hij te Scheut een apocalyptisch visioen neer over de over-winning van Karel V, die de monarchie en het Christendom verpersoonlijkte. Voor dit geschrift werd hij ogenschijnlijk geïnspireerd door een fel gelaakt, anoniem tractaatje, *de Victoria Christi contra Antichristum*, dat uit het XVde eeuw kartuizermilieu van Roermond voortkwam, en waarvan te Scheut een afschrift was⁴⁰. Voor het overige was de Gattinara een welkome gast geweest: hij had het klooster tijdens zijn verblijf ruimschoots bedacht met steun voor de bouw en met pitanties. Ook als kanselier bleef hij al zijn invloed gebruiken om Scheut te steunene. Evenalms de voorgenoemde bisschoppen was hij een beschermer van Erasmus⁴¹.

Enige jaren later zou het convent waarschijnlijk persoonlijke betrekkingen hebben met deze grote humanist. Erasmus verbleef in 1521 enkele maanden te Anderlecht. Uit deze tijd dateert de brief, die hij schreef aan zijn vriend Gabriel Ofhuys, monnik te Scheut⁴². Hierin liet hij de groeten overmaken aan de prior, Jan Meerhout, de procurator, Joost Smets, en nog een

³⁶ VOET-TOURNEUR, f.91^{r-v}.

³⁷ ID., f.91^v-92. DE WAL, II, 36, a.1532: Joost Smets stierf te Trisulti, in 1532. Hij was prior geweest van Capri en Padula.

³⁸ VOET-TOURNEUR, f.91^v: «... *Deus concedat illi veram perseverantiam et stabilitatem...* ».

³⁹ ID., f.87^v-88^v; Cfr. CARLO BORGNATE, « *Historia vite et gestorum per dominum magnum cancellarium* » [*Mercurino Arborio de Gattinara*], *con note, aggiunte e documenti*, in *Miscellanea de Storia Italiana*, 3° r., XVII, 1915, 229-585. Zie vooral 262; De tekst van de kroniek, zie in bijlage .

⁴⁰ C. BORGNATE, *a.c.*, 266, n.4. en H.J.J.SCHOLTENS, *De litteraire nalatenschap...*, 24-25.

⁴¹ Cfr. ALLEN, *Op. ep. Er.*, nr.

⁴² ID., *Ibid.*, VI, 594, ep. 1239: 14 October 1521.

ongenoemde monnik, die hem blijkbaar met veel geestdrift had laten groeten⁴³. Het lijkt wel dat elke ontmoeting met Erasmus, 't zij persoonlijk, 't zij per brief, enthousiasme verwekte. Toen Levinus Ammonius het eerste schrijven van

p. 225.

de humanist kreeg, dan was dit als een relik, die hij bewaarde en zoende⁴⁴. Erasmus had hem immers het ware Christendom getoond en hem afgewend van de huichelarij. Zijn naam werkte bijna magisch. Toen Felix Rex met een aanbeveling van Erasmus bij Ferdinand koning van Duitsland kwam en om een plaats solliciteerde, werd hij naar een kapitein van de boogschutters gestuurd, de broer van Gabriel Ofhuys. Toen deze de naam Erasmus hoorde, de vriend van zijn broer de kartuizer, was hij dadelijk bereid alles voor de man te doen⁴⁵.

Welk was nu de invloed van Erasmus en de toenmalige stroming in de kartuis te Scheut ?

Men moet hier niet op de eerste plaats denken aan de philologische belangstelling, die wel te St. Maartensbos en te Gent heerste onder stuwning van Levinus Ammonius. Erasmus heeft nog een ruimere betekenis. Hij zocht naar de eeuwige waarden van het Christendom en vond deze in de « vrijheid van de geest ». Dit woord had echter in het licht van het Lutheranisme een dubbelzinnige betekenis. Erasmus was er meermaals op terug gekomen dat de vormelijkheid de geest doodde⁴⁶; hoe dwazer iemand is, des te meer belang hecht hij aan de uiterlijkheid⁴⁷. De ware heiligheid van de monnik ligt dan ook niet zozeer

p. 226.

in vis eten, vasten, en waken of eenzaamheid, dan wel in het bewaren van de vrijheid van geest te midden van de kleinheid⁴⁸. Deze uiterlijkheden, zoals de eenzaamheid, kunnen inderdaad tot kleinheid leiden waardoor onbenulligheden tot grote twisten opgeblazen worden⁴⁹. Men kan het *ocium* doden, door het maken van verzen, zoals Gabriel Ofhuys deed, die zijn dichtwerk aan Erasmus ter keuring voorlegde. Hoewel zulk werk in zich niet slecht is, de eenzaamheid van de monnik dient om het Evangelie te beschouwen en het in zijn wezen om te zetten. Het overige is als het ware overspel van een begaafde geest⁵⁰.

⁴³ ID. : « *Interea salutatis optimum Patriarchen vestrum , Oiconomum cum qui nos obiter magno ut apparebat affectu salutabat. »*

⁴⁴ BESANÇON, *Stadsbibl.* ,hs. 599, f.195. Gepubliceerd bij ALLEN, *Op. ep. Er.*

⁴⁵ J. FOERSTEMANN-O. JUNTHER, *Briefe an Des. Erasmus van Rotterdam* , 116: « ... *Capitaneus audito nomine Erasmi gavisus est dicens: Quid non facerem pro Erasmo, quum germanum meum fratrem Gabrielem Cartusianum extra Bruxellam summo amore prosequitur... Tibi ex animo commendat germanum suum fratrem Gabrielem* » [23 Maart 1521].

⁴⁶ ALLEN, *Op. ep. Er.* , IX, 256-57, ep. 2483: 13 Apr. 1531 aan Lev. Ammonius: « *Quum interdum mecum reputo, Ammoni charissime, cuiusmodi ingenia premantur ac sepeliantur in istis ceremoniis... Quid est enim spiritum extinguere si hoc non est ?* »

⁴⁷ ALLEN, *Op. ep. Er.* , IX, 257: « *Ac fere fit ut quo quisque indoctior stupidiorque est, hoc in isto vitæ instituto pluris habeatur, tumidus fiducia ceremoniarum et alieni spiritus iniquus aestimator.* »

⁴⁸ ALLEN, *Op. ep. Er.* , IX, 257: « *Rursum ubi contemplor istum animum tam simpliciter de nutu Christi et ad omnes huius vitæ iniurias paratum, non possum te non beatum iudicare. Varia sunt enim martyriorum genera, nec on postremis habendum arbitror, si quis in istiusmodi molestiis mentis tranquillitatem constanter servaverit usque ad extremum halitum... Et haud scio an piscium esus, ieiunia, vigiliae, solitudo et si quid aliud est externum minima para sit molestiarum.* »

⁴⁹ *Ibid.* : « *Sed in plerisque gregibus sunt philautoi, præfracti, morosi, quidam etiam parum sani capitis, ex levissimis nugis miras excitantes tragædias, ex rebus nihili contentiones amarulentas suscipientes...* »

⁵⁰ ALLEN, *Op. ep. Er.* , IV, 594, ep. 1239: « *Scio quam multa mala doceat ocium. Proinde malo te istiusmodi opellis transmittere tempus a sacrorum pensis vacuum quam ad deteriora prolabi. Attamen longe satius erat e sacris libris Christi Paulique imaginem vivam et efficacem pectori tuo penitus imprimere quam plumbo, sere*

Vrijheid van Geest is dan voor Erasmus geen losbandigheid. Hij betreurde het dat zijn woord bij sommigen een verkeerde uitwerking had, want hij bedoelde slechts de betrekkelijkheid aan te tonen van het uiterlijke om plaats te maken voor de ware vroomheid⁵¹.

p. 227.

Men moet het juk niet willen afwerpen: een zuivere ziel staat vrij tegenover elke druk. Integendeel, vroeg hij zich af, waar is de vrijheid als men zich opwerpt als tegenstander van gebedoffer, vasten en onthouding ?⁵².

Ten slotte weet hij in het kartuizermilieu ook de gemeenschap van onderlegde mensen te waarderen, het gezelschap van boeken en geest. Dit alles moet opwegen tegen de afvalligheid, die sommigen beramen⁵³.

Spijts deze opvattingen, die de bedoeling hadden, de crisis welke het Lutheranisme veroorzaakte, te ondervangen, slaagde Erasmus daar slechts ten dele in. Levinus Ammonius, en wie kon het beter weten, beschreef de jonge kloosterrecruten als zelfstandiger, eigenzinniger met nog weinig eerbied voor de traditionele vormen⁵⁴. Was het te verwonderen, zegde hij, dat zo men tijdens de vormingsjaren daar niet op lette, men tot grote ontgoochelingen zou komen, namelijk de afvalligheid ? Scheut zou zijn tol betalen aan de nieuwe ideeën. Jan van Zuene, werd afvallig en keerde zich naar het Lutheranisme⁵⁵. Hij was de eerste novice van Jan Meerhout geweest. Deze prior, die zeker oog had voor de veranderde tijdsomstandigheden, moest de tragische afvalligheid van Jan van der Heyden niet meer beleven. Rond 1551 trok deze weg uit Scheut. In 1559 zou hij door de wereldlijke macht opgeleid worden en aan het klooster overgemaakt,

p. 228.

waar hij gekerkerd werd. In de jaren, die hij in de wereld, te Leuven, had doorgemaakt, had hij zich een kroost verwekt⁵⁶, maar nu bekeerde hij zich volledig: een bekering die in de Nederlandse kartuizerprovincie met des te meer vreugde begroet werd, omdat deze geleerde

chartisque exprimere. Quod ipsum arbitror te facere, me Gabriel, nec istam industriam tuam aliud esse quam felicitatis ingenii luxuriam. »

⁵¹ ID., VII, 198-201, ep. 1887: 15 Oct. 1525 aan een kartuizer: « ...ut vehementer doleam me quondam in libris meis prædicasse libertatem spiritus...optabam sic aliquid decedere ceremoniis humanis, ut multum accrescerat veræ pietati. »

⁵² *Ibid.* : « Sed onerant constitutiones, invidiæ et similia: quicquid istius generis est, levissimum est si bonus adsit animus...Quænam est hæc libertas ubi non licet dicere preces, non licet sacrificare, non licet jejunare, non licet abstinere a carnibus ? »

⁵³ *Ibid.* : « Agis in locis commodissimis, cælo saluberrimo, multum solatium affert eruditorum hominum confabulatio, nec deest bonorum librorum copia, nec deest ingenium... »

⁵⁴ DE WAL, II, 62: de jeugd is min of meer aangetast door de ketterij, in de postulanten zijn zo « ut ad obsequendum præscriptis magistri non sunt voluntarii, facile respondent, loquenti obstrepant, ceremonias pie institutas irrideant...denique sint omnimodis intractabiles..., qui nisi bene instituantur et corrigantur non mirandum tam multos esse qui post nuncupata vota desertores fiunt... »

⁵⁵ ID., II, 14: « ... Videtur initio aliquod specime, Religionis dedeis se quandoquidem numeretur inter vicarios huius domus; sed postea permisit decipi callida fraude Novatorum huius sæculi. Merito poterat dicere p. Prior quod Jacob quondam filio suo Rben, Zuene primogenitus meus et principium doloris mei... »

⁵⁶ DE WAL, II, 90, a.1559: « ...ordinationes provinciæ... Et super Joanne a Merica domus Bruxellensis professo et ibidem incarcerato committitur visitatores Provinciæ... Hic enim a regis ministris interceptus fuerat Lovanii cum causa mercature forte eo divertisset et haberet ibi amicos et parentes suos et propter abstinenciam in errore vix supplicium evassisset nisi fuisset professus ordinis nostri et propterea nobis redditus; arcte enim huic sæculo alligatus erat cum haberat concubinam et proles; sed hæc vincula disruptit Deus atque morbis cum hoc anno corripuit ac tandem perfectam et consummatam pænitentiam Dei dono assecutus est... »

monnik zich met alle ijver inspande om de ketterij te bestrijden⁵⁷. In een van zijn werken, waarvan P. de Wal een uittreksel geeft⁵⁸, wordt iets opgelicht over de mentaliteit, die tot zulk een tragiek voerde. Tijdens mijn eerste kloosterjaren, schreef hij, was

p. 229.

ik verteerd van ijver om het onkruid uit te roeien op 's Heren akker. Maar nu merk ik dat deze ijver niet van God kwam, ook niet wijs was of met zout gekruid. Dikwijls beschuldigde ik ten onrechte [want ik was doordrongen van de nieuwe leer] Christus' oude Roomse Kerk. Nu zie ik in dat veel in de kerk van ouds anders geleerd wordt dan door de verdervers voorgesteld werd...⁵⁹ ». Jan vander Heyden zou sterven als vicaris te Rettel, waar hij geplaatst werd omdat hij Duits kende en de nodige bekwaamheid had om te predikken⁶⁰.

Na de tweede helft van de XVIde eeuw lijkt de kartuis van Scheut niet meer betrokken te zijn in het geestesleven van haar tijd. Zij trok zich stilaan op zichzelf terug. De politieke toestand zou ten andere vlug versomberen en aan het kloosterleven in de eenzaamheid een einde stellen.

p. 230.

HOOFDSTUK V :

DE MONNIKEN TIJDENS DE GODSDIENSTTWISTEN.

§1. De Ondergang van het klooster.

§2. Restauratie binnen Brussel.

De godsdiensttwisten maakten een einde aan het kalme bestaan van de kartuizers te Scheut. Niet alleen werd het klooster verwoest, ook de gemeenschap werd verstrooid. Gedurende de jaren van ballingschap verminderde het aantal leden: enkele werden ontrouw aan hun geloften, anderen kregen elders een functie in de orde, sommige stierven.

Toen, na de overgave van Brussel aan Alexander Farnese, de plannen voor de terugkeer werden gemaakt, waren er nog maar weinigen van de oorspronkelijke gemeenschap over. Deze zagen er van af, hun kartuis te Scheut herop te richten. Op aandringen van een Spaanse ordegenoot werd O.L.Vrouw van Gracie echter binnen de stad opgebouwd. De

⁵⁷ DE WAL, II, 95^V: Jan de Merica schreef na zijn bekering: *de reditu ovium dissipatarum ad ovili Christi*. Zijn bekering werd in gedichten bezongen, cfr. DE WAL, *ibid*.

⁵⁸ ?

⁵⁹ DE WAL, II, 96, 1560: « ... *Etenim memini et meminisse necesse est, no rectum Divinae Sapientiae callum tenuisse me annis totis plus minus tredecim. Ardenti quidem accensus eram zelo, totusque flagrabam desiderio evellendi zizania ex agro dominico. Sed gratiae Deo nunc video haudquaquam fuisse a Deo hunc zelum, nec secundum scientiam extitisse nec sale conditum. In multis inique accusabam [ut eram ab his novis praeceptoribus imbutus] Christi veterem ac Romanam ecclesiam. Nunc pleraque in Ecclesia longe aliter doceri invenio, quam ementitis fictionibus proponunt corruptores isti... »*

⁶⁰ ID., II, 141, 1577: « *In principio huius anni missus est D. Joannes de Merica professus huius domus ad domum Rutile ut ibidem esset vicarius quia calebat linguam Germanicam et sufficienti doctrina praeditus erat ut conciones haberat ad seculares prout officium istud exigebat... »*

teruggekeerde monniken hebben toen de oude traditie aan een nieuwe gemeenschap doorgegeven.

p. 231.

§ 1 De ondergang van het klooster.

De verwoesting van de Zuid-Nederlandse kartuizerkloosters begon in 1566. In dat jaar werd de kartuis van Valenciennes tijdens het beleg van de stad, op 24 Augustus vernield⁶¹. Op Kerstdag van hetzelfde jaar brandde het klooster te Chercq bij Doornik neer, waarbij een flinke bibliotheek verloren ging⁶². Gent werd geplunderd in 1567⁶³. Dat jaar zouden ook de kartuizerinnen van Sint-Andries onderdak zoeken bij de Carmelietessen binnen Brugge⁶⁴. De vernieling van de Brugse kloosters zou voorlopig nog uitblijven.

Al deze woelingen schenen echter geen invloed te hebben op het leven van het convent te Scheut. Maar het klooster had met allerlei moeilijkheden van interne aard te kampen. Als officiales had men geleidelijk monniken van andere kloosters aangesteld. Prior Caveneer [1560-1565] duidde Hubert Cnobbaert, profes van Leuven aan tot vicaris⁶⁵ en Dirk uit Geertruidenberg tot sacrista.

p. 232.

Deze laatste gaf na een kleine twist, waarin hij zijn zin niet kreeg, de sleutels over aan Jacob Cogge, een Brugs kloosterling⁶⁶. Jan Tourneur, die door dezelfde prior voor de tweede maal tot procurator was aangesteld, zou in deze periode aandringen op zijn overplaatsing naar Lier⁶⁷. Zo kon hijzelf in 1562 schrijven dat « in dit convent nu ter tijt drij officieren gasten zijn⁶⁸ ».

In 1565 maakte prior Caveneer plaats voor Christiaan Noutz, een monnik van Lier en prior te Zierikzee⁶⁹. Naar zijn eigen bewering was hij even tevreden en blij met zijn ontslag als met zijn aanstelling⁷⁰.

~~Op zijn beurt werd prior Frans Caveneer in 1565 ontslagen. Later zou hij vertellen, dat hij even tevreden en blij was bij zijn aftreden als bij zijn aanstelling. Zijn opvolger, Christiaan Nouts was een profes van de Lierse Kartuis en oefende het prioraat uit te Zierikzee.~~

⁶¹ DE WAL, II, 110, 1566: « *Antiquissima Valencienensis die beati Apostoli Bartholomæi...concremata funditus vertitur* ».

⁶² ID., *ibid.* : « *Nec Tornacensis Cartusia eorum manus evadere potuit...dum ipso Nativitatis Domenicæ die flammis suppositis in favillas et cineres pentitus redigerunt...* »

⁶³ ID., *ibid.* : « *Hoc quoque anno Cartusia Gandensis rebus suis spoliata fuit, mirum si mansisset intacta* ». Cfr. VAN VAERNEWIJCK, M., *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornaemlyck in Ghendt* , I, 139-40.

⁶⁴ DE WAL, II, 110, 1567: « *Moniales Cartusianæ prope Brugas perbenigne hospitio exceptæ sunt a Ludovicæ Veldeæ Priorissa Carmelitarum in Sion per diemidium annum...* »; ST. D'YDEWALLE, *De kartui-ze St. Anna...* , 147-158.

⁶⁵ DE WAL, II, 92: « *Circa festum Epiphaniæ electus fuit et 10 eiusdem mensis confirmatus in Priorem huius domus D. Franciscus de Caveneer... Restituit autem D. Joannem Tourneur vicarium in officio Procuratoris et D. Hubertum Cobbaut Bruxellensem professun domus Lovaniensis fecit vicarium.* »

⁶⁶ DE WAL, II, 94, 1561: « *In principio huius anni in domo nostra Bruxellensi fit sacrista D.Theodoricus professus domus Hollandiæ, qui non multo post sponte claves reddidit...in xl mo fit custo sacristinus D. Jacobus Cogge professus Brugis, qui ad hunc conventum venerat ex Herne* ». De twist tussen prior en sacrista liep over het uur van het luiden der Vespers. DE WAL, II, 93, 1560.

⁶⁷ Cfr. *supra*.

⁶⁸ DEN HAAG, 71 G 25, f.157^v.

⁶⁹ DE WAL, II, 105^v: *Atque hic imprimis D. Christianum Noutz a Prioratu domus Ziriczæ evocantes in hac domus regiæ collocarunt [patres Cartusie].*

⁷⁰ DE WAL, II, 105^v: « *Dixit mihi D. Franciscus Prior absolutus se tam fuisse lætum ac hilarem eo die quop accepit suam absolutionem quam quo fuerat ad prioratum propotus.* »

Onder het prioraat van deze Noutz werd een zeker evenwicht hersteld. Er had een normale recruterings plaats: Joris Cooman uit Mechelen⁷¹, Martinus Moor, die uit Sint-Maartensbos kwam en tweede professie aflegde te Scheut⁷², en Hercules van Winckele voegden zich bij de communiteit. Vooral de laatste werd opgemerkt, want hij kwam niet alleen uit een voorname Brusselse patriciërs-

p. 233.

familie, maar was tevens onderlegd in de humaniorastudiën⁷³. In 1569 legde een broer van Joris Cooman, Philibertus zijn geloften af⁷⁴.

De ambten werden terug door eigen monniken bediend, prior Noutz zelf uitgezonderd. Willem de Castro werd vicaris en Hendrik Middelborgs was procurator terwijl Martinus Moor sacrista werd.

In 1575 plaatste men Frans Caveneer naar Herne over, zonder bediening, en werd Hercules van Winckel tot prior gekozen te Sint-Maartensbos⁷⁵.

Toen, einde September 1576 de eerste schermutselingen rond Brussel begonnen, telde het convent te Scheut, buiten de hoger vermelde officiales, nog Philibert Cooman, die inmiddels procurator was geworden, Jan vander Heyden, die in 1577 naar de kartuis te Rettel gezonden werd in functie van vicaris⁷⁶, Hendrik Middelborgs - deze stierf nog voor de uitdrijving in hetzelfde jaar⁷⁷ - Nicolaas Coen⁷⁸, Jan Bruneau, Petrus Beets, Joost

p. 234.

Abs, Petrus van Leeuw⁷⁹ en Jan de Broeyere, de laatste kartuizer die professie deed te Scheut op 9 Mei 1576⁸⁰.

Toen deze laatste tijdens de Quatertemperdagen van September 1576 diaken werd gewijd was de toestand in Zuidbrabant zeer onrustig geworden. Het platteland had vooral af te rekenen met de muitende Spaanse troepen, die van Valenciennes naar Aalst afzakten. Toen de toegang tot deze stad hun werd geweigerd werd brandschatten zij de dorpen tussen Aalst en Brussel. Het werd één vlucht van de plattelandsbevolking. Bij die gelegenheid verlieten

⁷¹ DE WAL, II, 108, 1566: « 11 Aprilis D. Georgius Cooman Mechliensis emisit suam professionem ».

⁷² ?

⁷³ DE WAL, II, 108, 1566: « D. Hercules Winckelius paucis diebus ante videlicet octava huius mensis [Aprilis] monachum induerat, iuvenis humanioribus litteris egregie eruditus et ex patriciis opidi Bruxel-lensis ortus. »

⁷⁴ ID., II, 120, 1569: « 8 Septembris D. Philibertus Cooman Mechliensis emisit professionem suam... »

⁷⁵ ID., II, 137, 1574: « ...institutus est rector dictæ domus [S.S.Martini] D. Hercules van Winckel professus et procurator huius domus Bruxellensis...et eodem anno successiæ ei in officium procuratoris D.Philibertum Cooman... D. Martinus Moor successit D.Philiberto in officio sacristæ. »

⁷⁶ ID., II, 141, 1577: « In principio huius anno missus est D. Joannes de Merica professus huius domus ad domum Rutile ut ibidem esset vicarius, quia calebat linguam Germanicam. »

⁷⁷ ID., II, 143: « D. Henricus Middelborch monachus professus huius domus...ipso sanctissimo die Patris nostri Brunonsis obiit...fuit

⁷⁸ ?

⁷⁹ DE WAL, I, 17^V-18: D. Joannes Bruneau a Duaco, prof.anno 1533... D. Petrus Bets a Lovanio professus 19 May anno 1550... D. Judocus Abs professus 9 May 1559 ID. II, 134^V: 1573 « D. Petrus Leeuwensis Hollandus ex Hago Comitibus 26 Septembris apud nos in monachum susceptus est. »

⁸⁰ ID., II, 137^V, 1575: « Prædictus pater D. Joannes de Broeyer Bruxellensis in festo Cathedre S. Petri circa principium quadragesimæ venit ad ordinem investitus est 9 Maii et sequenti anno eodem die fecit pressionem... »

ook de kartuizers voor de eerste maal hun klooster, om zich binnen Brussel in veiligheid te stellen⁸¹.

Toch verliep ook 1577 weer rustig voor het convent te Scheut. ~~De werkzaamheden aan de kleine pandhof werden voltooid: Gislenus de Vroede zegende het kleine kerkhof in~~ De kleine pandhof werd voltooid: een nieuw opgetrokken pandgang werd door Maximiliaan Morillon in naam van Granvelle voorzien van glasramen⁸², en Gislenus de Vroede zegende het kleine kerkhof in . Het grote pand kreeg een

p. 235

stenen gewelf en een nieuw plaveisel⁸³.

Op Allerheiligen, enkele dagen na de aanstelling van aartshertog Matthias als landvoogd, zou Frans de Vleeschouwer, abt van Villers, die toen regelmatig te Brussel vertoefde om de zittingen van de Staten bij te wonen, in de kloosterkerk een pontificale Mis celebreren. Dit was de laatste plechtigheid te Scheut⁸⁴.

Ondertussen was de oorlogssfeer sterk gegroeid. Toen Don Juan uit Brussel vertrokken was en zijn troepen te Namen concentreerde, deed het stadsbestuur van Brussel een beroep op de Prins van Oranje. De verdediging van de stad werd georganiseerd. De kloosters moesten bijdragen in geld, manschappen of karren om de vesten weerbaar te maken. Scheut moest hiervoor wekelijks 2 rijns gulden leveren⁸⁵.

Op 5 februari 1578 begon de opmarsch van Don Juan naar de Brabantse steden en dreigde er gevaar voor Brussel. Aartshertog Matthias en prins Willem trokken zich terug te Antwerpen. Verscheidene stedelingen, priesters en leken, vluchtten eveneens. Terwijl een deel van het kartuizerconvent te Brussel bleef, vertrokken prior Noutz, Frans Caveneer, Nicolaus Coen, Petrus van

p. 236.

Leeuw en Jan de Broeyere met een donaat Jan Lamberti naar Herne⁸⁶. De volgende dag werden de huizen buiten de stadswallen door de Brusselse verdediging neergehaald, zowel als

⁸¹ *Dagboek van Jan de Pottre*, 68-69; DE WAL, II, 139^V: « Circa quatuor tempora Septembris misso Dno Joanne de Broeyero ad ordinem diaconatus suscipiendum altero die propter excursiones Hispanorum vene-rant omnes monachi Bruxellam. »

⁸² DE WAL, II, 141, 1577: « Huius anni initia in domo nostra satis felicia erant, consecrata est...parvum cæmenterium a Rde D. Gisleno de Vro de suffraganeo Mechliensi...una pars ambitus in parvo Claustro qua ibatur ad refectorium est ædificata cum testudine lapidea et R. D. Maximilianus Morillonus vicaria generalis Rme Archiepiscopi Mechliniensis Granvellani ex parti ipsius posuit ibidem tria pulcherrima vitra ex historia apocalysi. »

⁸³ DE WAL, II, 142^V: « In æstate curavit D. Christianus Noutz Prior huius domus fieri lapideam testudinem in magno claustro... ignorans quam prope interitum domus esset. »

⁸⁴ ID., II, 1453^V: « Ipso die omnium sanctorum cantavit Rdes Abbas Villariensis summum sacrum in nostra ecclesia ter Scheut et quasi parentavit quæ brevi evertenda erat ». cfr. E. VALVEKENS, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijnerabdijen en de opstand tegen Spanje*, blz. 73.

⁸⁵ A. HENNE-A. WAUTERS, I, 458-64. *dagboek van Jan de Pottre*, [76].

⁸⁶ ARA, *Kerk. arch.*, 11936: *Status Christiani Noutz*, f.15^F: « Anno 1578 quando ordines patriæ evocato impio principe Auriaco hereticorum duce et antesignano eundem ducum generalem et capitano constituerunt, cuius milites dum prope Gemblacum cæsi fuissent a Ser. dno et Principe Joanne ab Austria exorta est turbatio magna et rabies in omni populo ita quod omnes religiosi utriusque sexi coacti fuerunt relinquere sua monasteria et sese conferre ad tutiora loca fugiendo huc atque illuc. Tunc hic V. P. Prior D. Christianus cum aliqua parte suorum confratrum fugit ad domum Capellæ tamquam viciniorem, ubi non diu subsistere potuit propter hereticos qui et ibidem prævalebant. »; DE WAL, II; 143^V: « Quinta Febru-arii fugientibus ex conflictu ceteris militibus ordinum dispersi sunt per pagos Bruxellæ vicinos et magnus etar tumultus in civitate ita ut fugerent multi cives et ecclesiastici timentes obsidionem civitatis et eodem die recesserunt ad domum Capellæ relicto monasterio D.

de kerken van Molenbeek en Sint Gillis. Het Sint-Claraklooster te Obbrussel werd als versterking omgebouwd⁸⁷.

De kartuizers, die in het Dominikanerklooster verbleven, stonden onder leiding van Willem de Castro, vicaris, en Filibert Cooman, de procurator. Het was hun bedoeling de kloostergoederen te bewaren en de inkomsten verder te innen⁸⁸. De scheiding der leden van de communiteit bracht meerdere onaangenaamheden mee, zowel op financieel, als op monastiek gebied. De monniken, die naar verschillende kloosters van de orde vluchtten, konden daar hun leven verder zetten. De monniken te Brussel daarentegen kwamen in een benarde toestand.

p. 237.

Toen Herne na de Vasten van 1578 werd bedreigd, vluchtte de prior met Frans Caveneer en de donaat Jan over Sint-Maartensbos, Doornik en Valenciennes naar Mont-Dieu. Vandaar bereikten zij per boot Namen om ten slotte onderdak te vinden in Luik⁸⁹. Jan de Broeyere en Nicolaas Coen hadden reeds een plaats bekomen in de nieuwgebouwde kartuis te Valenciennes. De Broeyere was daar gedurende de jaren van ballingschap koster, terwijl Coen naar het convent van Gosnay verwezen werd. Hij stierf er in 1580⁹⁰.

De omstandigheden maakten meer slachtoffers onder de leden van het verstrooide convent. Ægidius van Brussel, monnik van Scheut⁹¹, die op het ogenblik van de verstrooiing te gast was in Zeelhem, reisde op bevel van de orde naar een klooster in de Rijnprovincie. Te Maastricht werd hij door de troepen van Oranje aangehouden en samen met Spaanse kooplieden gekerkerd. Daar hij in de gevangenis zijn wrevel tegen de Spanjaarden niet kon verbergen, werd hij op 29 Juni 1579, toen Alexander Farnèse de stad innam⁹² als Lutheraan aangewezen en door de Spaanse soldaten gedefenestreerd. Het gerucht drong door tot Luik, en Frans Caveneer ging het lijk herkennen. Ægidius werd begraven bij de Do-

p. 238.

minicanen van Maastricht. De spaansgezinde kroniekschrijver DE WAL weet Ægidius helemaal niet te waarderen⁹³.

Christianus Prior, D. Franciscus Caveern, D. Nicolaus Coen, sacrista, D. Petrus Leeuwen et D. Joannes Broeyer cum fratre Joanne Lamberti donato et ibidem manserunt per totam Quadragesimam, ceteris se conferentibus ad civitatem ibique remanentibus. »

⁸⁷ Dagboek van Jan de Pottre, [80].

⁸⁸ ARA, Kerk. arch., 11936, *Status D. Chr. Noutz*, f.15r: « Vicarius vero et procurator cum altra parte conventus fugerunt Bruxellas speres se posse conservare et monasterium et bona ac possessiones. »

⁸⁹ DE WAL, II, 145^v, 1578: « Circa festum S. Joannis Baptistæ venit P. Christianus Noutz prior cum D. Franciscus Caveneer et Fr. Joanne ex domo Capella per domum Silve s. Martini Tornacum ibique uterque fuit captus sed altero die dimissus et inde Valencenas ibique aliquot diebus hospitantes per domum Vallis s. Petri et Montis Dei per Mosam navigaverunt Narmurcum et inde Leodium non sine magno periculo. »

⁹⁰ ID., II, 146, 1578: « Circa principium Aprilis...D. Nicolaus Coen et D. Joannes Broeyer missi fuerunt ad domum Valencensem ibique D. Joannes officium sacriste exercuit 7 annis quousque rediret Bruxellas. D. autem Nicolaus ad domum Gosnay ablegatus fuit. »

⁹¹ ID., I, 17^v: « D. Ægidius a Bruxella, professus 18 Julii 1545... »

⁹² VAN DER ESSEN, L., *Alexandre Farnèse*, II, 187 vlg.

⁹³ DE WAL, II, 148, 1579: « Traiectum ipso Petri et Pauli die qui in 29 Junii recurrebat ilucescente aurora expugnatur a farnesianis. Qui in armis consisterant omnesadunum trucidati sunt... Ante obsidionem missus fuerat per obedientiam D. Egidius professus huius domus tunc hospes in domo Diestensi in Germaniam et iuxta Traiectum ad hæreticos captus ansit in carcere aliquot mensibus cum quibusdam aliis Hispanis quo tempore spatio non cessabat eis exprobrare calamitatem huius patriæ... Capta igitur, ut dixi civitate post longam obsidionem cum suos captivos Hispani liberarent ex carceribus nostrum necaverunt atque ex fenestra in publicam plateam proiecerunt dicentibus concaptivis illum esse Lutheranum, falso id quidem... nescio quomodo

Te Brussel zelf verergerde de toestand. Begin 1579 werd het klooster te Scheut, op enkele gebouwen na, tot de grond verwoest. De ganse inboedel van cellen en werkplaatsen werd te Brussel en te Antwerpen publiek verkocht. Het koorgestoelte en wat niet kon meegenomen worden, werd verbrand⁹⁴. De kloosterlingen moesten daarenboven bijdragen tot het onderhoud der soldaten⁹⁵. Het ergste en het minst voorziene was echter de aanhouding van de prior, Caveneer en van een donaat Adriaan, die van Luik naar Herne poogden terug te gaan, omdat deze plaats weer onder Spaans bevel stond. Zij werden naar Brussel opgeleid, waar men een hoog losgeld voor hun bevrijding eiste. De gevangenskosten meegerekend, moest Scheut meer dan 1100 Rijns gulden betalen; een som,

p. 239.

die door enkele burgers onder interest voorgeschoten werd⁹⁶.

Op 28 Maart 1580 kwam er officieel bevel van de oorlogsraad te Brussel het resterende materiaal *vanden ghedesoleerden ende afghebroken clooster van Scheute* te verkopen tot profijt van de stadsversterking. Deze verkoop had plaats op 8 April⁹⁷.

Prior Noutz en twee van zijn lotgenoten, die vrijgelaten waren, begaven zich naar Valenciennes. Vandaar maande de prior in verschillende brieven de achtergebleven vicaris en zijn onderdanen, om Brussel te verlaten. Dom Martinus Moor, Willem de Castro en Joost Abs moesten zich naar de Rijnprovincie begeven, de overigen naar Valenciennes komen. Dit idee was uitgegaan van Jan de Broeyer, die hierin een oplossing meende te vinden om de schulden, die men te Brussel voortdurend moest maken, niet meer te verhogen⁹⁸.

p. 240.

Bij Willem de Castro, die als vicaris fungeerde, legde de stadsmagistraat beslag op deze briefwisseling. Dit leidde tot een gewelddadige uitwijzing van de kartuizers, omdat zij verboden betrekkingen met de vijand onderhielden en nog steeds gelden inden, die door de

pervenit fama ex Leodium interfectum esse quod cum intelixisset nostri D. Franciscus Caveneer qui adhaerebat Prior Christiano eo se contulit atque ex caligis quas habebat secundum formam ordinis agnovit et apud Dominicanos sepelivit... »

⁹⁴ ID., II, 147, 1579: « Anno 1579... Geusii... vendiderunt omnem supellectilem Ecclesiae, cellarum et omnium officinarum antiqui nostri monasterii in Scheut ad hastam per partes tam hic quam Antverpiae et tandem combusserunt sedilia et reliqua quae non potuerunt auferre. »

⁹⁵ ARA, Kerk. arch., 11936: *Computatio fr. Joannis Broere*: « Ooc hadde die vande Stadt boven al die scaede die sy ons ghedaen hadden in het afwerpen ende vercoopen van onse Clooster, hadden noch bedwongen confratres nostros die hier gebleven waere tot groote extorsie van leningen, hadden die selve oock beswaert met seer veel soldaten te onderhouden ende de cost te moeten geven... »

⁹⁶ ARA, Kerk. arch., 11936, *Status D. Patris Chr. Noutz*, f.15^r: « Preter haec accidit lamentabilis casus quod V. Prior noster cum D. Franciscus Caveneer et quodam fratre donato professo domus montis Sion cupientes ex domo Leodii proficisci Valencenas et Angiam quia illa loca tunc erant reducta ad obedientiam Regiae Maiestatis inciderunt in praedones et hereticos Bruxellenses qui illos spoliatos pecunia quinquaginta flore is Bruxellas captivos abduxerunt et ulti injuriis et molestiis afflixerunt tandem quidam boni cives catholici illos redemerunt ex manibus impiorum et exposuerunt ultra mille et centum florenos ».

⁹⁷ BRUSSEL, Kon. bibl., hs. 11616, f.165^{r-v}: « die 28 Martii 1580 ad urbibus rectoribus et supremis belli ducibus resolutum : Is by ghemeyn ghevolghe gheresolvaert vanden ghedesoleerden ende afghebroken clooster van Scheute buyten de Vlaemsche Poorte ende datmen de penninghen daeraff procederende sal employeren tot behoefvande fortificatien deser stadt omby dien middele te benemen dat de voirs. materialen tot achterdeel van de voirs. fortificatien niet en worden vertroeyt ghelijc die voirden meestendeel sonder profijt syn ten onder ghegaen. » *Dagboek van Jan de Pottre*, [101].

⁹⁸ DE WAL, II, 151, 1580: « Sic autem congressi ab ore P. Joannis Broeyere audivi: cum enim religiosi qui Bruxellis remanserant multa debita contraherent, ipse suggestit P. Priori Christiano ut eos amplius non toleraret sed inde revocater... »

stad aangeslagen waren voor haar verdediging⁹⁹. Op 17 November werden zij, uitgezonderd Willem

p. 241.

de Castro, Martinus Moor, Joost Abs en een donaat, Niklaas, halfnaakt op een kar naar Halle gevoerd, vanwaar zij hun prior konden vervoegen¹⁰⁰.

De donaat Niklaas werd uit de orde gebannen¹⁰¹. Willem de Castro zal zich pas in 1584, door de honger gedreven, naar Valenciennes begeven om zich met de orde te verzoenen; hij werd naar de kloosterkerker van Luik verwezen¹⁰². Joost Abs heeft de ganse belegering van Brussel meegemaakt, zonder nochtans te sympatiseren met het toenmalige stadsbestuur¹⁰³.

Nog een ander kloosterling van het Scheutse convent zal tijdens deze oorlogsjaren te Brussel verblijven zonder enige betrekking te houden met zijn medebroeders. Jan de Doloribus, diaken en *clericus redditus*, was sinds 1562 op straf te Luik. In 1578 ging hij naar Erfurt, maar het volgende jaar keerde hij naar deze streken terug. Gedurende de terugreis

⁹⁹ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, 11616, f.165: « Ghesien bij die vanden Raede van oorloge der Stadt van Brussele verscheyden brieven vanden 2, 16 ende 17 vande voorleden maent Octobris gheschreven bij den Prior vanden Convente van Scheute aenden Vicaris ende andere vanden selven Convente hun houdende binnen deser Stadt met de brieven soo van obedientie als andre gheschreven bij den voors. Prior aen elcken van den selve convente ten eynde dat sy hun souden vertrecken tot sulcker plaetsen ghelegen onder de vyanden ende elders inde voors. briven breeder vermelt. Ende voorst oock ghesien hebbende verscheyden ander brieven ende gheschriften insghelijckx geschreven bijden voors. Prior aendie vanden voors. Convente den XIII ende XXIII februari lestleden voor ende naer tsamen tot achtien oft negenthien int getalle bij die vanden voors. Convente ontfangen sonder aen de Heeren vande Magistraet oft raede van oorloghe ontdeckt oft aenghegeven te hebben, directelijck teghen de ordinantien ende publicatien tot diversche reysen op ghelijken ghedaen, ende voorts ghelet hebbende op de seditieuse propositen in eenighe vande voors. brieven begrepen, met het verclaren, d'welck verscheyde van den voors. convente daerop hebben ghedaen, verclaren die vanden voors. Raede dat sy die vanden voors. Convente soude voor vervallen inde penen inde selve publicatie begrepen, ende van ghelijken oock alle dieghene die vande voors. brieven ende gheschriften claerlinck bleyckt dat de voors. Prior hem is houdende onder de vyant, ende dat hui desnyet teghenstaende heeft behouden het gansch bewin, ghebot ende dispositie vande persoonen ende goeden vandenselven Convente, ende dat die vanden voors. convent boven dien hebben in allen manieren infructuelix ghemaect d'ordonnantie bij de voors. heeren vande wet ende raede van Oorloghen ghemaect op het aenslag van alle de goeden ende innecomen vanden selven Convente, om daer mede behulpic te wese de fortificatien ende andere lasten der stadt, hebbende in fraude vande voors. ordonnantie versweghen, ghehouden ende...vele vande meeste partyen vanden innecomen...hetghene voors. is claerlick blecyckt dat die vanden voors. Convente houden correspondentie ende openbaerlijck hebben ghevoert ende ghevoordet de teghenpartye vande gheunieerde provincien, hebben daerom die vanden voors. Raede goet ghevonden datmen in plaetse van de straffinghe inden lyfe inder voors. ordonnantie ende publicatie begrepen prefererende gratie voor rigeur die vanden voors. Convente met hun medepleghers sal doen vertrecken uytter stadt ende datmen die met paspoorte ende...sal seynden naer Halle oft Enghien om hunne voors. obedientien te moghen volcomen ende trecken op sucke plaetsen als de selve hunne obedientie vermelt. »; DE WAL, II, 151, 1580: « *D. Guilielmus qui se gerebat pro vicario litteras ostendit Magistratui haeretico...* »

¹⁰⁰ DE WAL, II, 151: « *17 Novembris fuerunt confratres nostri civitate hax expulsi seminudi et curru facti per tribicinem usque Hallas et omnia mobilia et sapellectilia fuerunt publice in foro vendita, remanentibus duobus sacerdotibus Gulielmo de Catsro et Judoco Abs, qui per chartam huius anni iussu fuerant se conferre ad provinciam Rheni et fratre Nicolao donato.* »

¹⁰¹ ID., II, 151, 1580: « *Tantum autem Nicolaus Donatus sequenti carta Capituli generalis declaratus ab ordine alienus et sine spe reconciliationis omnique beneficio ordinis privatus, quia manebat Bruxellis cum hereticis contra voluntatem superiorum...* »

¹⁰² ID., II, 160, 1584: « *Bruxellenses vero etsi penuria commeatusque difficultate laborarent, tamen praefracti adhuc pacem respuebant noster autem Gulielmus a Castro, filius prodigus fame coactus circa finem anni Valencenas venit ibique missus est Leodium ad carceres.* »

¹⁰³ ID., II, 163^v, 1586: « *In Julio missus est D. Judocus Abs hospitatum Leodium qui hic tempore Hereticorum remanserat non tamen consentiens eis* ».

verbleef hij wegens ziekte enige tijd in het scholasticaat van de Jesuïeten te Fulda. Hij ging ten slotte

p. 242.

vrij uit te Brussel. Tijdens zijn laatste ziekte kon hij nog Luik bereiken, waar hij in een hospitaal werd opgenomen. Voor zijn afsterven verklaarde hij dat hij tot de kartuizerorde behoorde¹⁰⁴.

De tuchteloosheid schaadde de kloostergemeente tijdens de godsdiensttwisten; anderzijds dunde de communiteit door het afsterven van enkelen. Nicolaas Coen was in 1580 te Gosnay, en Jan Bruneau in het klooster van Sint Omaars in 1582 aan de pest gestorven¹⁰⁵. Een maand later overleed Jan vander Heyden, de vicaris van Rettel en profes van Brussel¹⁰⁶.

Anderen hadden elders in de orde een ambt te vervullen. Hercules van Winckel was van zijn prioraat te Sint-Maartensbos ontheven om de restauratie aan te vatten van de kartuis te Brugge zo gauw deze stad tot de Spaanse obediëntie zou zijn teruggekeerd¹⁰⁷. Deze stond hier voor een zware nalatenschap, want niet

p. 243.

alleen had dit klooster stoffelijk veel geleden, ook door de afvalligheid van Jan van Ieper, vroeger prior van het klooster, was de atmosfeer niet rooskleurig¹⁰⁸.

Toen de stad Brussel op 10 Maart 1585 haar weerstand staakte, bleven er, om de restauratie van het convent aan te vatten nog over: Prior Christiaan Noutz, Frans Caveneer, Petrus Beets en Philibert Cooman. Deze laatste zal echter niet mee terugkeren, maar in 1586 prior te Luik worden¹⁰⁹. Daarnaast waren er nog enkele donaten, waaronder Jan Lamberti. De overigen, als Willem de Castro, Joost Abs, en Petrus van Leeuw, van welke laatste men het spoor bijster is, komen niet in aanmerking.

¹⁰⁴ DE WAL, II, 99^V, 1562: « *Frater Joannes Redditus Clericus huius domus in vitum Leodium hospitatum sub disciplina ordinis* ».

MECHELEN, arch. aartsbisdom, Scheut, varia : « *Anno eodem [1578] Joanni de doloribus clerico Reddito Bruxellensi eunti Erfodiam dedi... Anno '79 rediebat idem Joannes clericus Erfodia. Ægrotaverat per dies 14 Fuldæ; mansit in Collegio Scolastico Jesuitarum ibidem qui dederunt pro vectura... Verecundi etiam per litteras petierunt a me aliquid refundi pro expensis per quindenam factis. Ita dedi in universum 3 R.18 alb.* »

DE WAL, II, 155, 1582: « *Circa hunc annum rediens ex Germania frater Joannes de Doloribus Clericus Redditus et diaconus...ut sua libertate* »

¹⁰⁵ DE WAL, II, 155^V, 1582: « *Quo mense Augusto obiit D. Joannes Bruneau peste correptus in domo S. Audomari.* »

¹⁰⁶ ID., II, 156 : « *28 Octobris vita defunctus est D. Joannes de Mirica natione Brabantus, patria Lovaniensis professione vero Bruxellensis...* »

¹⁰⁷ ID., II, 159^V: « *In ordinatione provinciæ nihil aliud habetur quam quod domui Brugis providebant visitatores de Priore ceterisque officii alibus, cum civitas Brugensis fuerit redacta ad obediëntiam Romanæ Ecclesiæ, quod paulo post accidit 22 May quare reddita civitate D. Hercules professus huius domus ex priore Sylvæ S. Martini institutus est ibidem Prior.* »

¹⁰⁸ H. J. J. SCHOLTENS, *Het Kartuizerklooster Dal van Gracien buiten Brugge*, in *Hand. Gesch. Soc. d'Em; Br.*, LXXXIII, 1947, 197.

DE WAL, II, 156^V-157 verhaalt de afval en het huwelijk met de dood van Jan van Ieper in 1583; cfr. ook *Jaarboecken der Stadt Brugge*, III, 83. Een betwisting van goederen, die opgeëist worden door de «weduwe» van de oudprior, wordt beslecht ten voordele van Hercules van Winckel, BRUGGE, *Staatsarchief*, *fonds Kartuzers*, n. 2962 [bleu 5650].

¹⁰⁹ DE WAL, II, 162, 1586: *Circa initium huius anni obiit Joannes Franc professus et Prior domus Leodii, vir pietate insignis, in cuius loco institutus est rector D. Philibertus Cooman, professus et procurator huius domus*

...

p. 244.

§2. Restauratie binnen Brussel.

De monniken van Scheut keerden niet dadelijk na de overgave van de stad terug. Tijdens hun afwezigheid richtte een Sociëteit van kloosterlingen het verzoek aan de stad hun goederen voor een stichting te mogen gebruiken. De magistraat ging daar niet op in en voerde aan, dat de monniken van Scheut nog niet overleden waren: zij bewaarden het domein voor de orde¹¹⁰.

Op 13 April 1585, een maand na de overgave, kwamen prior Noutz, Jan de Broeyere en frater Lamberti te Scheut poolshoogte nemen. Jan de Broeyere was al bestemd om Filibert Cooman te vervangen als procurator¹¹¹. De vernieling van de kloostereigendommen was grondig geschied. Niet alleen het klooster was afgebroken, op de O.L.Vrouwkapel en het abtshuis na, maar ook van de hofsteden, de Itterbroek, St. Anna Pede en Alsingen bleef niet veel over. Daarbij waren de landerijen onbezaaid gebleven en de vijvers, weiden en bossen bedorven. Niet alleen ontbraken de inkomsten, maar men moest

p. 245.

geld toeleggen om de landbouw weer op gang te brengen¹¹².

Daarbij was het convent beladen met allerlei schulden, die de oorlogsomstandigheden hadden veroorzaakt. Het zwaarst woog de losprijs, die men had betaald voor de priore en zijn gevangen gezellen. Een zekere Frans de Bruyne had dit geld voorgeschoten tegen interest¹¹³.

¹¹⁰ DE WAL, II, 161^V: « *Nec multum differendum erat. D. Christiano Priori providere domui suæ nam intellexi postquam inimicorum manus evaseramus ab amicis et confratribus [si Deus vult] Patribus Societatis novæ impetitos, quia apud Magistratum Bruxellensem sollicitabant pro bonis nostris habendis, sed brevi reponso ab eis se expedivit nobilis magistratus monachos non adhuc omnes mortuos...* »

¹¹¹ ARA, Kerk. arch. , 11936: *Computatio fr. Joannis Broyers* : « *...seu potius declaratio status domus sicut illum invenimus post expletum 7 annorum exilium tempore reditus D. Prioris et mei ac fr. Joannis Donati qui fuit 13 Aprilis anno 1585.* »

DE WAL, II, 163^V, 1585: « *In iunio institutus est D. Joannes Broyerus procurator a D. Christiano.* »

¹¹² ARA, Kerk. arch. , 11936, 1.c.: Om deze rekeninge bequaemerlijcker te doene ende om wel te verstaen *pro omnibus quorum interest et posteris nostris* om te moeghen weten hoe scandelijcke dat die Rebellen heretycken met ons gheleeft hebben. Soe wort hier vooreerst vercleert den miserabelen staet daer inne wy *post septem annorum vel amplius exilium* ghevonden hebben ons arm bedorven Godthuys. Want eerst was ons beste pachthoff tytterbroeck teenemaal verbrant. Item ons muelen teenemaal verbrant. Ons pachthoeve s. Anne Pee, tot Halsingen ende tot Meysseer gheruineert ende bedorven waeraff die reparacie veel geckost hebben ende noch costen sullen. Voirts lagen alle die landen onbesaeyt, ghedesoleert ubique uitghenoemen zes bunderen ende een dachwant, die Philips opden Bosch in hueringhe hadde ende int hoff titterbroeck omtrent 3 bunderen aermelijck besaeyt, alsoe datter geene ocht luttel profijts te wachten was voor ons pro anno 1585. Item lagen die beemden, bosschen al bedorven ende affgehouden. Item de vijvers ronsomme het hoff Titterbroeck, den grooten ende clyne Craeckaerts al bedorven ende geruineert die welcke wy daeromme verhueren ten vyele pryze... Item die Pachters waeren teenemael veraermt alsoe dat wy die selve hebben moeten behulpich syn ende bystant doen peerden, zaeygraen te coopene sonderlinghe de pachter Vranc, Halsinge, Beysberge, Meys, dwelc ons seer lastich ende swaer gevallen heeft. »

¹¹³ ARA, Kerk. arch. , *ibid.* : « Item boven alla des voorgaende desolatie is ons alder swaerste ghevellen die seer groote ende veel schulden die wy ghevonden hebben...maer bovenal hebben ons beswaert die groote onspreekelijke schulden die welcke te vreesen is ons boven al noch sommige jaeren sullen praemen ende onder die voeten houden, die welcke hier verso folio volghen... Francoys de bruyne leende om den prior en de heer Franssen te lossene oock VI^C gulden.

Item deselve Francoys brachte een rekeninge tot doen de prior ghevangen was dat hy *pro confratribus nostris [qui tamen paucis erant numero]* ghelevert hadde in zeevisch a festo S. Andree 77 usque ad 79 medegerekent diverse penninghen... X^C Rijngulden.

p. 246.

Om zich enigzins te behelpen, werd allerlei bijgehaald. De rekeningposten van Jan de Broeyere vermelden heel de gamma van huisraad: tafels, stoelen, potten, kruiken, ketels, pannen en tinwerk¹¹⁴.

In Februari van het volgende jaar 1586 zien wij dan ook, dat het kleine convent, de prior met zijn procurator en de donnaat, zich wederom naar Luik begeeft¹¹⁵, waar zij blijven tot 25 November. Op St. Andries zijn zij te Brussel teruggekeerd, waar zich enkele dagen later Frans Caveneer, die nu de functie van vicaris bekleedt, bij hen voegde¹¹⁶.

Zij wendden zich tot Alexander Farnèse om hun nood te klagen en zijn hulp in te roepen. Zij oordeelden in dit verzoek, dat hun vroegere standplaats te Scheut geen veiligheid meer bood en verzochten hem zijn gezag bij de magistraat te doen gelden om hun

p. 247.

onderdak te verschaffen¹¹⁷. Zij hadden daarom aan Mansfeld voorgesteld, zijn door de vijand gehavend paleis te hunner beschikking te stellen; van hun kant zouden zij al hun prestige

Item voor dese voors. twee sommen heeft moeten de Prior eer huy geeft connen utgeraeken moeten gelooven *cum consensu paucorum que hinc manserant Bruxelle* ooc te geven interest tegen den d.xiii »

¹¹⁴ ARA, *Kerk. arch.*, *ibid.* a die 13 Aprilis anni 1585...usque ad festum S. Martini anni 1588 : « Item voor diversche huysraet als houtwerk, coetsen, boefetten, tafels, bancken, potten, cruycken, ketelen, kisten, pannen, tinnewerk...I^CXLIII Rijnsgulden V st.

¹¹⁵ DE WAL, II, 164^V, 1586: *Anno 1586 circa principium Quadragesimæ accessit D. Christianus Prior huius domus et Visitator Provinciae cum procuratore suo D. Joanne de Broeyere et Fr. Joanne Lambrechts donato Cartusiam Lovaniensesm... Circa medium Quadragesimæ perfectus est D. Prior cum procuratore et fr. Joanne donato Thenas... inde curru venerunt ad S. Trudonem, ibique hospitati sunt una nocte in abbatia et altera eodem curru vecti venerunt in profesto Annunciationis B. Virginis Leodium, et manserunt ibidem usque ad festum S. Hugonis episc. Lincolniensis... In festo S. Hugonis recessit Leodio D. Prior una cum D. Procuratore et fr. Joanne donato et spatio duorum dierum navigio per Mosam venit Namur-cum ibique mansit duobus diebus donec esset salvus conductus et rediit Bruxellam in vigilia S. Catharina. »*

¹¹⁶ ID., II, 167^V: « In vigilia S. Andreae quoque reversus est Leodio Bruxellam D. Franciscus Caveneer c.a. Priore constitutus est vicarius... »

¹¹⁷ DE WAL, II, 167^V-168, 1586: « ...1578. Quo anno Magister et rectores praedictae civitatis [a malo spiritu agitate] religiosos expulerunt et non solum Ecclesiam sed etiam totum monasterium everterunt, atque ad hastam publice ustensilia et materialia omnia [ex quibus sunt aedificatae prophanæ domus tam hic Bruxellis quam etiam Antverpiæ] vendiderunt. Anno vero proxime preterito Regiliogi statum post reconciliationem civitatis reverso non inventes in suo monasterio tantum locum ubi vix possit canis latitare nec habentes unde illud reedificent nec locum ubi divinum officium celebrare ad vota serenissimi Imperatoris ad eimplenda, de mirifica clementia ac pietate tuæ Celsitudinis confidentes summa necessitate compulsi ad eandem Celsitudinem tamquam ad certam et tutum fidei Catholicae defensorem et reparatorem fiducialiter recurrerint et obnixè deprecati sunt quatenus dignaretur per particulares litteras Magistratui Bruxellensi praecipere ut supplicantibus de loco oportuno provideret infra muros praedictae civitatis ubi possent interim habitare et cum tempore monasterium reaedificari; uti T.C. pro sua pietate praecipit scribendo etiam ad archiepiscopum ut in eadem repræberet auxilium. Verum hucusque nihil omnino factum est. Unde sequitur quod Cartusiani, quorum institutio praecipua est sollicitudine et exercitiis spiritualibus vacare non habentes propriam ecclesiam ad officium divina celebranda nec congruum domicilium ad habitandum cogantur per plateas discurrere velut mendicantes quaerendo remedium. Et nullum aliud inventes considerantes quod locum pristinum ubi sunt ruinae monasterii destructi numquam erit possibile nex tutum restaurare eo quod sit expositus insursibus praedonum, ad Illem Comitem Mansfeldium Palatium suum ab inimicis suis etiam diruptum quod habet in praedicta civitate ad reaedificationem prefati monasterii concedere dignaretur pollicentes illi omnem operam exhibituros apud regiam Majestatem per patres Hispanos pro maiori aliqua compensatione sibi a sua Majestate elargienda, de cuius benignitate non dubitant quia ubi intellexerit pium predicti comitis affectum, qui æquo animo atque gratuito nostrae supplicatio ni condescendit predictum palatium gratis elargiendo dummodo placeat Suae Majestati informatumque de Cartusianorum necessitate [quibus multum afficitus sua Majestas] statim

aanwenden om de koning te bewegen, het paleis van Oranje als vergoeding aan Mansfeld te geven. Om deze onderhandelingen met de vorst in te zetten, verzocht men een introducerend schrijven van de hertog van Parma. Maar al deze stappen bleven zonder gevolg.

p. 248.

In 1587 werd de prior van Valenciennes, Jean l'Escluse, van zijn functie ontslagen. Deze was van ouds bevriend met Christiaan Noutz, die hij nog te Leuven had gekend¹¹⁸. Hij vertoefde een jaar in het kleine convent te Brussel en onder zijn impuls werd er definitief besloten, binnen de stad een nieuw klooster te bouwen¹¹⁹. Dit besluit werd door het generaal kapittel van 1587 goedgekeurd¹²⁰.

p. 249.

De eerste vestigingsplaats der teruggekeerde monniken werd de herberg van Scheut¹²¹. Deze was, na de uitdrijving der kartuizers, door Jan de Casselaer, de door Brussel aangestelde administrator¹²², verhuurd¹²³. Zij was gelegen aan het Roockgat, bij de Drieschmolen, waar zich de oude refuge bevonden had van de abdij van Ninove, en domeinen lagen, die onder beheer stonden van de infirmerie van het begijnhof. Daarom gingen de plannen voor een nieuw klooster als van zelf naar deze plaats.

Om deze domeinen in handen te krijgen, was het convent van Scheut genoodzaakt eigendommen te verkopen. Men had toelating gevraagd aan het generaal kapittel om de « herberg » van Scheut, benevens een weide, te verkopen. Om de goede ligging van hun oude refuge zagen de monniken echter voorlopig van deze verkoop af¹²⁴.

beneplacitum suum ad hibeat et Domino Comitibus gratificabitur vel tribuendo illi tam pro hac libertate quam pro suis meritis et servitiis domum principis Auriaci aut aliam remunerationem. Verum ad suam Majestatem Catholicam pro husemodi re deprecaturi accedere non audemus nisi prius litteras favorabiles T.C. ad eandem C.M. obtinuerimus, quibus omni qua fieri potuit instantia pro nobis intercedere dignetur. Quas humiliter a T.C. postulamus exorantes pro felicitate T.C. Quam Deus nobis conservare dignetur et prosperare triumphando per multos annos. »

¹¹⁸ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs. 3856 [4051-68], f.261: *Vita V. P. Joannis Sclusani Cartusiae Valencensis instauratoris*: « *Moribus, litteris erudiendus missus Lovanium est ubi Christianum Nutium priorem postea Cartusie Bruxellensis nectus Collegam in condiscipulatu, iunctus est eidem arctissimo amicitiae vinculo.* »

¹¹⁹ DE WAL, II, 174: « *Per hoc capitulum [1587] ni fallor saltem hac aetate absolutus ab officio V.P.D. Joannes L'Escluse Prior Cartusiae Valencensis et Visitator istius provinciae, divertit ad hanc domum et a P. Christiano Noutz priore huius domus et conventus benigne susceptus sicut fuerant ab ipso et mansit hic integro anno usque ad Nativitatem B.M. anni subsequentis...* »

¹²⁰ ID., II, 177^v, 1589: *Priori domus Bruxellae non fit misericordia cuius translatio intra mania civitatis consentimus cum maturo consilio Patris domus Valencenarum et unius ac alterius prioris Provinciae*

¹²¹ De « herberg » van Scheut was oorspronkelijk een schenking van de begijn Katherina van den Bossche. Bij akte van 11 Juli 1480 gaf deze een domein met huizen, gelegen aan de Drieschmolen. In het Cartularium werd door Jan Tournear genoteerd: « *1560: Nunc hospitium nostrum Bruxellis* », en later door Jan de Broyer: « *et est venditum, iisdem pecuniis est hec domus empta* ». ARA, *Kerk. arch.*, 11589, f.

¹²² ARA, *Kerk. arch.*, 11936 bewaart de rekeningen « Jan de Casselaer als ghestelt geweest hebbende bij mijne heeren Borgmeesteren Schepenen...totten ontvange ende administratie van allen de goeden pachten ...ende renten toibeoierende den cloostere van Scheute... ende dit voor den tijd van twee jaeren vier maanden ende twelff dagen. Innegaende xxiii Octobris anno XV^c tweeentachtich ende eyndende xiii Marii XV^c vijffentachtich... »

¹²³ *Ibid.*, 11801 bevat de huurcontracten. Sinds 1481 is de herberg aan Jan Pieter vanden Broeck verhuurd. Waarna, in 1584 geklaagd wordt over bouwvalligheid.

¹²⁴ ARA, *Kerk. arch.*, 11936, *Computatio Joannis Broyers*: « *Nota in proximo capitulo generali curavimus hanc venditionem ratificari et confirmari quia facta ad utilitatem ecclesie [het handelt over de verkoop van een beemd] et sciendum dat wij hadden consensum Rdi Patris om te vercoopen ons herberge om desen hoff te mogen coopen, maer aengesien die herberge met den aenliggenden hoff een seer schoon plaetse is soe is beter geraeden geweest die selve te houden en hoc propter commodum domus.* »

p. 250.

De koop van de herberg van Ninove werd in 1589 gesloten tussen de toenmalige eigenaars, de erfgenamen van Floriaen Vitael, en de monniken van Scheut¹²⁵. Het jaar daarop verwierf men een hof met huizingen van het begijnhof van Brussel¹²⁶.

Hoewel in de nieuw aangekochte gebouwen enkele aanpassingen plaats hadden - in 1590 werd o.a. een brouwerij en een bakkerij ingericht - kan men niet zeggen, dat de monniken alle moeilijkheden te boven waren¹²⁷. Dit veranderde met de komst van een Spaans kartuizer, profes van Miraflores, die door de Grande Chartreuse als *procurator generalis* van de orde was aangesteld bij het hof van Brussel.

Na een gevangenschap te Bergen op Zoom had Petrus de Leon huisvesting gevonden te Gent, waar hij op eigen kosten een cel restaureerde. Want hij beschikte over een pensioen, dat de koning van

p. 251.

Spanje hem uitreikte. Na een tweejarig verblijf te Gent, stelde hij zich ten dienste van de Engelse kartuizers, om ten slotte zijn intrek te nemen in het oude gastenhof van Scheut [3 Maart 1591], dat hij op zijn kosten herstelde. Ondanks dat ondervond hij van zijn Brusselse medebroeders niet de dankbaarheid waarop hij meende aanspraak te mogen maken en zei, dat ze hem belasterden¹²⁸. Ondanks het feit, dat hij de nodige gelden inzamelde voor de bouw van de nieuwe O.L.Vrouwkapel, en later voor het klooster zelf, zal zijn prioraat over het Brussels convent een mislukking zijn.

Toch moet gezegd worden, dat zijn verhoudingen tot de Nederlandse kartuizerprovincie zeer ongewoon waren. Zoals gezegd, leefde hij van het pensioen - een

¹²⁵ ARA, *Kerk. arch.* : « Anno 1589 hebben wy gecoecht die huysinghe ende hoff daer wij nu woonen mits hoopen hier mettertijt een nieuw clooster te timmeren duer die gratie gods tegen die erffghenaemen van floriam Vitael in synene tyt forier van de Conecklycke Maesteyt ».

¹²⁶ *Ibid.* : « Item anno XV^C tnegentich hebben wij gecocht tegens menhere de Curaet, Grootmeestersse ende Mombaers des begijnshoffs binnen Brussel eenen schoonen borquoshoff, gelegen hier vast aen ons erve groot omtrent ses dachwant ende sechtich roeden metten huysen ende stallingen daeropstaende... »

¹²⁷ DE WAL, II, 181, 1590: « *Hoc anno ceperunt officiales domum intruere necessariis officinis imprimis fecerunt braxatorium [puto ego in antiqua aedificiis]... Item fecerunt pristinum cum fornacibus ad coquendum panem... »*

¹²⁸ ARA, *Kerk. arch.*, 11936, bundelt ook de rekenschap van pater Leon: « *Ego frater Petrus de Leon Hispanus Salmantinus humilis monachus Cartusienensis domus regie de Miraflores professus... Quibus imprimis notum sit quod quando reversus fui ab ultima mea captivitate ex civitate Bergam Zomoo ivi hospitatum ad domum Gandensem ubi humaniter receptus a venerando Patre Prior D. Joanne Bart, quendam cellam pro mea habitatione reparavi... Diende vero post duos annos, quibus ibidem sequendo omnes actus Conventuales demoratus sum veniens Bruxellas eo tempore quo prior Anglorum D. Arnoldus bone memorie ad Capitulum et inde in Hispaniam profiscibatur in suo dissecu de consensu venerandi patris visitatoris procuracionem conventus sui mihi commisit et sic usque ad annum 1591 patribus Anglis adhesi negotiaque illorum quasi nullis suis expensis fractuose sollicitavi ut omnibus manifestum est. Ab illo tamen anno 1591 tertia die mensis martii et deinceps cepi in hospitio antiquo huius domus bruxellensis habitare de venerando Patri D. Christiano adherere, negotiaque huius domus bruxellensis ac aliarum domorum ordinis in curia occurentia tamquam procurator generalis diligenter procurare. » ; ARA, *Kerk. arch.*, *ibid.* *Cumputatio Joh. Broyers* : « Item in ons herberge is diversche reparatie gedaen maer dit heeft Petrus Hispanus betaelt... ».*

Het betoog van Petrus de Leon is een verdediging tegen de « *ora malignantium quorundam, qui pro multis a me beneficiis receptis in gratiarum actionem potius videntur velle mihi inferre contumeliam* ».

bedrag van ongeveer 60 gulden per maand - dat hem door de hertog van Parma was verleend om hem voor zijn orde en zijn bediening als procurator gans vrij te maken¹²⁹.

p. 252.

De visitatores, D. Christianus Noutz en de prior van Valenciennes, hadden hem toegestaan hiervan gebruik te maken¹³⁰. De gelden die hij voor de Brusselse kartuizers inzamelde werden bijeengebracht door inschrijvingen in de verschillende compagnies van Spaanse soldeniers. Dit werd dan achtergehouden van de soldij door de algemene rentmeester, de Pagador general, Gabriel de Sancto, die de ingeschreven sommen uitbetaalde naarmate er soldij voorhanden was. Vanaf 1594 werden regelmatig *librantias* uitbetaald. Tot in 1596 werd op deze manier meer dan 10.000 gulden verzameld¹³¹.

p. 253.

Dat jaar, 1596, werd prior Christiaan Noutz van zijn ambt ontslagen en Petrus de Leon prior benoemd van het kartuizerconvent te Brussel¹³². Maar op eigen aandringen werd deze laatste reeds het volgende jaar vervangen door Hercules van Winckel, die prior was te Brugge, maar profes van Scheut¹³³. Hoewel nu Petrus de Leon zelf pater Hercules had voorgesteld, zou deze als prior een ernstige hinderpaal worden voor zijn activiteiten als *procurator generalis*. Petrus beweerde, dat hij nog 30.000 gulden kon ophalen voor de bouw van het klooster en had hiervoor reeds een reis naar Frankrijk voorbereid, waar hij in de legerkampen zelf de gelden zou verzamelen. Maar prior Hercules stond dit niet toe; hij vond het ongepast dat monniken op het slagveld zouden rondgaan om te bedelen terwijl de legers tegenover elkander stonden opgesteld¹³⁴.

¹²⁹ ARA, *Kerk. arch.*, 11936: « *Hac pensio fuit mihi concessa in primis a serenissimo Duce Parmensi bone memorie ad instantiam cuiusdam cognati mei... ut commodius secundum qualitatem mee persone absque magnis expensis ordinis potuissem ordini inservire atque...* »

¹³⁰ ARA, *Kerk. arch.* « *Venerandus Pater D. Christianus et Pater Valencenarum tamquam visitatores quando fuit institutus procurator conventus Anglorum concesserunt mihi ut in sollicitationibus negotiorum ordinis pro meis expensis ordinarii et predictam pensionem applicarem et ideo sub eo pretextu bona conscientia usus sum eo pensione que in principio fuerat quinquaginta florenorum singulis mensibus et iam tunc anno 91 erat aucta ad sexaginta duos florenos cum dimidio.* »

Ibid.: « *In die visitationis beate Marie pransi sunt mecum in antiquo hospitio Blasius Oco et Gulielmus officiales Computatoris Regis quos post prandium ad hanc domum adduxi, ubi iam venerandus Pater D.V. Christianus cum suis habitabat et videntes hic nullam esse formam monasterii decreverunt ad meam instantiam inter amicos suos eleemosinas ad omputum stipendiorum suorum collegere.* » Zie verder ibidem de lijsten der bijdragen van de soldaten.

¹³¹ Deze som werd ingezameld in 14 *librantias* en kwam op een totaal van 10.943 fl., ARA: *Kerk. arch.*, 11936.

¹³² DE WAL, III, 40, 1596: « *Per hanc chartam domus nostra novum adeptam est priorem, D. Petrum de Leon hic morantem et procuratorem negotiorum ordinis in aula regis. Dominus autem Christianus Noutz a prioratu huius domus quam 31 annis rexerat ac ab officio Visitatoris Provinciae cui etiam praefuerat 20 et amplius annis absolvitur et instituitur Prior Lyræ suae professionis.* »

¹³³ ID., III, 44^v, 1597: « *Priori domus Bruxellae fit misericordia tum ad maximam suam instantiam tam etiam quia in officio Procuratoris generalis restituimus, erit utilior ad promovendam Ecclesiae et monasterii fabricam quam sicut bene cepit sic hortamur et studiose perficiat facturum rem Deo gratam et ordini utilem, praeficimus autem in priorem domus Bruxellae D. Herculem, propterea a prioratu domus monachorum Brugis absolutum.* »

¹³⁴ ARA, *Kerk. arch.*, 11936: « *Notandum quod habebam medium et certissimam spem collegendi adhuc ultra triginta millia florenorum modo supra dicto ex stipendiis personarum exercitus suae Maiestatis pro fabrica totius monasterii sicuti mihi promiserat dominus magister de campo Ludovicus del Villar et D. Alphonsus de Mendoça gubernator Cambracensis sed Venerandus Pater D. Hercules quem ego Rdo Patri Cartusiae et Capitulo generali summopere commendavi et designavi ut nostro loco huius domui praeficeretur, quatenus ego liberatus a curis domesticis facilius fabricam promoverem, sua nimia intelligentia promotionem hanc impeditit nam cum illi meam ad S. Celsitudinem profectionem fortassis futuram proponerem ad confines Franciae ut*

p. 254.

Het werd een hoogoplopende rivaliteit tussen beide monniken. Nu eens was de ene partij in het voordeel, dan weer de andere. In 1598 werd Petrus de Leon gedwongen rekenschap te geven van zijn beleid. Zijn geschrift groeide uit tot een zelfverdediging. Nog hetzelfde jaar werd er hem door het generaal kapittel op gewezen, dat het ambt van *procurator generalis* niet ontslaat van de gehoorzaamheid aan de prior van het huis¹³⁵.

Andere kloosters van de Nederlandse kartuizerprovincie, o.a. dat van Gent dat gehoord had van de vervreemding tussen het Brussels convent en pater Petrus, en het stoffelijk voordeel van zijn actie wist te waarden, nodigden hem uit bij hen zijn intrek te nemen¹³⁶.

In het volgend jaar, 1599, zou echter ook prior Hercules uit Brussel verwijderd en in dezelfde functie naar Leuven overgeplaatst

p. 255.

worden, terwijl Arnoldus Havens van Luik naar het hoofd van de Brusselse kartuizerij kwam¹³⁷.

Deze Arnold Havens zou in het Brusselse convent de eerste professie afnemen, namelijk Jan L'Apotele uit Mechelen, die zijn noviciaat te Leuven had gemaakt¹³⁸.

Maar ook voor hem werd het Brusselse klooster te zwaar, zodat Petrus de Leon voor een tweede maal tot prior werd benoemd¹³⁹.

Gedurende deze ambtsperiode, maar niet op zijn aandringen, werd de kapel van Scheut hersteld door procurator Jan van Steelant [1602]¹⁴⁰. Hij slaagde er echter niet in de gunst van zijn convent te winnen. Hij stelde een Coadjutor aan, Wenceslas Plenevaux, en gaf hem een plaats voor de Vicarius, hetgeen de monniken zeer verstoorde¹⁴¹. Alhoewel hij prior van de Brusselse kartuis wenste te blijven, dong hij ten slotte naar een abtstitel of een bisschopszetel¹⁴² om aan het gezag van de visitator Hercules van Winckel te ontkomen.

librantiae quaedam ibidem expedirentur et praedictae eleemosynae colligerent caepit renuere er nescio sub qua specie iustitiae contradicere quasi mea res et non domus husius ageretur; unde magis voluit domi manendo illam occasionem colligendi supra dictam summam amittere quam illo renuente discedendo tantu summam impettare, ut illi satisfacerem qui sua magna industria per aliam viam sine nostra et amicorum nostrorum opera domum suam fortassis poterit multo melius promovere.

In margine: *Contrarium huius eo manifestum erit quia numquam constabit hunc D. Procuratorem vocatum ab istis Capitaneis hic nominatis pro collatione harum eleemosinarum quia hinc in obsidione Ambianensis civitatis numquam castra Regis Catholici fixere tentoria, sed semper ad aspectum hostis ob ambulancia se mutuo in aciem expectabant unde importunum et scandalosum tunc fuisset religiosos discurrere et mendi-care per castra in tanto periculo versantia... »*

¹³⁵ Dit is ARA, *Kerk. arch.*, 11936.

¹³⁶ DE WAL, III, 57, 1598: « *Declaramus officium Procuratoris generalis non eximere ab obedientia et demendentia prioris domus in qua moratur.* »

¹³⁷ DE WAL, III, 53, 1598: Een brief uit de Gentse kartuis, ondertekend door alle monniken.

¹³⁸ ID., III, 56^v.

¹³⁹ ID., III, 62^v, 1601: « *Priore domus Bruxellae ad suam magnam instantiam fit misericordia, et praeficimus in priorem dictae domus Petrum de Leon...* »

¹⁴⁰ ID., III, 65^v, 1602: « *Insuper D. Steelant aducit animum ad restaurationem primarii sacelli Dominae nostrae de Gratia in Scheut...* »; Cfr. BR. CALBRECHT, *Geschiedenis van het genadeoord...*, blz. 60.

¹⁴¹ ID., III, 73, 1605: « *D. Petrum de Leon Prior huius domus...sibi in coadjutorem elegerat D. Wenceslaus Plenevaux, ...eumque sedere fecit ante P. Vicarium, quod conventuales passi non sunt...* »

¹⁴² *Ibid.*, « *Diu studuerat dictus Pater de Leon quomodo adepta aliqua dingitate abbatis seu potius Episcopi excuterat iugum P. Visitatoris quem in cuntis fere sibi adversantem patiebatur...* »

p. 256.

Hij had reeds een prelaatswoning voor zich en zijn dienaren gebouwd waarin later vier monniken ruim plaats zouden vinden¹⁴³. Men bood hem echter de functie aan van administrator van het hospitaal van Brussel, waarvoor hij de toestemming van het generaal kapittel ontving. Tot rector van het convent werd benoemd Gisbertus Bahusen in 1605¹⁴⁴. Petrus zou dus in de stad gaan wonen. Maar op de dag van zijn vertrek werd hij ziek. Hij stierf kort daarop, de 3 Augustus 1605, bijgestaan door zijn Coadjutor Wenceslaus en enkele fratres minorieten¹⁴⁵. In alle stilte werd hij begraven in de kapittelzaal van het nieuwe klooster dat door zijn zorgen in opbouw was¹⁴⁶. Onder zijn leiding waren gebouwd: de buitenkapel [1593], de kerk [1593], een refter, een klein pand, enkele kluizen met een deel van het groot pand, en de woonst die hij voor zich had bestemd¹⁴⁷.

p. 257.

Stilaan zouden de monniken van het oude convent van Scheut uitsterven: op 8 Augustus 1605 Pieter Beets¹⁴⁸. Maar een nieuwe gemeenschap groeide op aan wien Frans Caveneer en Jan de Broyere de traditie overgaven: Jan L'Apotele, Ægidius Blitterswijck, Chr. Facaut, Jan van Blitterswijck [prof.1606]¹⁴⁹. Petrus de Wal zal worden ingekleed op 2 October¹⁵⁰, en Gerard Eligii Raddelet op 3 Maart 1612.

Dit was de laatste opbloei van het oude convent. Zij werd gekenmerkt door de beoefening van de geschiedenis der Orde¹⁵¹.

¹⁴³ DE WAL, *ibid.*, « ...tamen retinere simul Prioratum huius domus facile apparet, ex ædificiis quæ postremo fecit, nam præterito anno ædificavit domum pro se et famulis, ut dicebatur... »; ID. III, 74: « ...domum quam inhabitabant facile quatuor religiosi habentes singuli duo cubicula. »

¹⁴⁴ ID. III, 74: « Dno Petro Priori de Bruxellas ad officium Administratoris Hospiti Regii promoti fit misericordia et præficimus in Rectorem dictæ domus Gisbertum Bachusum professum Lovaniensis ».

¹⁴⁵ *Ibid.* : « recessit a domo et accepit diversorium in civitate... eo die quo dicessit a monasterio dum æstu fervet diebus canicularibus magnum haustem vini Hispanici haurit et protinus ferventes febres acquirit, quæ brevi hominem absumpserunt... Illum... visitavit P. Rector huius domus P. Gisbertus, sed maxima D. Wenceslaus coadjutor quique adfuit morienti cum aliquot Patribus minoritis. Migrat... ad Dominum tertio Augusti anno...1605 ».

¹⁴⁶ *Ibid.* : « ...cum vita defunctus esset mandatum fuit rectori Gisberto ex parte Archiducis ut funus eius silenter curaret quare corpus eius summo mane a famulis ad domum delatum telluri mandavit in capitulo. »

¹⁴⁷ *Ibid.* : « ...domus...est promoti ut haberet sacellum ad portam; Ecclesiam et circumquaque parvum ambitum, refectorium cum pomario, ...duas cellas cum parte maioris ambitus et domum aliam... »

¹⁴⁸ ID, III, 75^v.

¹⁴⁹ ID, I, 19^v.

¹⁵⁰ ID, III, 84^v: « ...Sequenti die [2 Octobr. 1606] cucullam indui... »

¹⁵¹ Cfr. I deel III, Hoofdstuk blz.

**HOOFDSTUK V:
HET SCRIPTORIUM EN DE BOEKERIJ DER KARTUIZERS
TE SCHEUT EN BINNEN BRUSSEL.**

§1. Scriptorium en aanleg van een boekverzameling.

- A. Schrijfwerk als celarbeid: de monniken-copiïsten en hun productie.
- B. Het kartuizerscriptorium en de betrekkingen met vreemde copiïsten: ontstaan van kostbare handschriften: de liturgische Bijbel.
- C. Schenkingen, boekband en bibliotheekruimte.

§2. Boeken te Brussel in de moderne periode. XVI-XVIII eeuw:
boekenzorg en zorgeloosheid, inventarissen.

Van ouds was de scriptoriumarbeid bij de monniken en zeker bij de kartuizers in ere. Het was de normale werkzaamheid van deze kluizenaars, indien ze tenminste geen bijzondere taak als officiaal toegewezen kregen. Daar het convent in zijn liturgische boeken moest voorzien, ging het er druk aan toe. De meeste kloosterlingen in de XVde eeuw leverden hun bijdrage. Voor grotere *codices*, zoals de kostbare bijbel en het *Legendarium* riep men hulp in van vreemde copiïsten. Ook werkten de monniken soms voor andere kloosters.

Hoewel de gegevens over de scriptoriumarbeid vast staan, is het toch niet mogelijk een overzicht te krijgen van de productie en daarmee van de middeleeuwse bibliotheek. In 1482 werd een bibliotheekruimte voorzien en in het begin van de XVIde eeuw werden de boeken in het nieuwe « bisschopshuis » geborgen.

Weinige jaren later zou deze drukke schrijfarbeid merkkelijk verminderen. In plaats daarvan trad de boekenzorg naar voor. Zij uitte zich vooral in het boekbinden. Maar de beeldenstorm zou ook

tabula rasa maken wat de boekerij betreft.

Zij werd in de XVIIde eeuw terug ingericht, na de restauratie van het convent binnen Brussel. De boekverzameling uit die tijd is werkelijk de spiegel van het gerestaureerde kartuizerleven in de eerste decennia van die eeuw. Er werd voldaan in de nood aan vrome lectuur zowel als aan erudiete neiging, die toen in het nieuwe convent opgang maakte. Handschriften, die merkwaardig waren voor de ordegeschiedenis werden opgekocht. Wanneer de laatste prior van O.L.Vrouw van gratie, Jan Baptist Luyckx zorgvuldig de boekerij katalogeerde, stelde hij een monument op dat getuigde van de vroegere arbeidzaamheid en wetenschappelijke prestatie.

p. 260.

§1. Scriptorium en aanleg van een boekverzameling.

A. Schrijfwerk als celarbeid: de monniken-copiïsten en hun productie.

Het klooster te Scheut begon niet met de ruime mogelijkheden, die bij voorbeeld de stichting van Dijon toegewezen waren door bemiddeling van Filips de Stoute¹⁵². De zes monniken en één convers zouden uit hun onderscheiden kloosters samenkomen

« ... cum suis vestibus, libris ac aliis rebus ad statum illius vel illarum personarum congrue pertinentibus ad dictam novam plantationem ¹⁵³ »

De boeken, die ze meebrachten, zouden dus de basis vormen van de nieuwe verzameling. Dit is niets ongewoons. De Kartuizermonnik heeft in zijn kluis boeken in gebruik. Deze blijven eigendom van het klooster, al kunnen zij door de kloosterlingen, die elders geplaatst worden, meegenomen worden. Bij het afterven nochtans worden zij teruggevorderd. Daarom moet men in elk klooster de lijsten bewaren van de uitgeleende boeken, evenals in de conventen de vreemde *codices* moeten geïnventarieerd zijn¹⁵⁴. Weinig kartuizen waren zo bezorgd om hun boekbezit als de Grande Chartreuse. Een *carta* van het generaal kapittel in 1437 maande de prior van het Schotse klooster *Vallis Virtutis*, waar Oswald, monnik van de Grande Chartreuse en auteur van het werkje *Opus pacis*, het jaar tevoren gestorven was onder zware straf alle boeken en geschriften van deze monnik terug te sturen¹⁵⁵.

p. 261.

Ook het *Cartularium* van de Brugse kartuis Genadendal vermeldt *litteræ* van sommige uitgeleende boeken¹⁵⁶.

Dit gebruik kon leiden tot het *pessimum vitium* van eigenbezit. Zo werd het soms geweigerd¹⁵⁷, en de ergste straf is wel dat alle boekengebruik aan de kloosterling wordt ontzegd, deze moet zich dan maar toelagen op het bewenen van zijn zonden *cum Jeronimo non doctore sed plangente...*¹⁵⁸.

In ons land zijn geen dergelijke inventarissen bewaard. Om toch een idee te hebben van wat zulk een privéverzameling inhield, kunnen enkele verzamelde gegevens helpen. Daar een deel van het officie afzonderlijk gebeden werd, ontbraken de *Horæ de Domina cum*

¹⁵² H. J. J. SCHOLTENS, *Iets over de aanleg...*, in *Huldeboek Kruitwagen*, 372.

¹⁵³ VOET-TOURNEUR, f.28.

¹⁵⁴ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 3851, f.11^{r-v}: decreet van 1418: « *Iniungimus omnibus prioribus et aliis rectoribus domorum habentibus libros privilegia aut quavis alia extrinseca quatenus ea remittant... aut alias notificent...* »; Cfr. een decreet van 1478 E.M. THOMPSON, *English Cartusians...*, 313.

¹⁵⁵ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 3851, f.132: decreet van 1437: « *...quod omnes libros, libellos, scripturas quos et quas dominus Oswaldus... ad eandem domum Scotie secum detulit hinc ad proprium capitulum generale fideliter et integritur remittat sub periculi conscientie sue et si gravem ordinis disciplinam voluit effugi.* »

¹⁵⁶ BRUGGE, *Staatsarchief, Kartuizers*, n.

¹⁵⁷ BRUSSEL, *Kon. bibl.* hs 3851, f.100^v: 1432: « *...et de usu librorum quem quidam monachus dictæ domus pe-tit denegatur...* »

¹⁵⁸ *Ibid.*, f.141: 1438: « *et eidem omnes libros penitus interdicimus* ».

horario diurno niet. Jan Biest, de ijverige copïist schreef ze af *ad legendum in cella*¹⁵⁹. Soms werden kostbare boeken, die men misschien van huis had meegebracht, op de cel bewaard. Bij frater Jan de Groote, werd er een gestolen met rijke gulden versiering¹⁶⁰. De geschiedschrijfster van de Engelse kartuizerprovincie verzamelde enkele inventarissen van de uitzet voor de monniken, die verplaatst werden¹⁶¹.

p. 262.

Onder de boeken vindt men de bijbel, een brevier, *homeliaria*, ordestatuten, *Legenda sanctorum* en enkele laatmiddeleeuwse tractaten. In het begin van de XVIde eeuw ook fabelboeken. Gewoonlijk is het getal circa 10 à 15 *codices*. Merkwaardig is de klacht van Levinus Ammonius, die bij zijn verplaatsing naar de Arnhemse kartuis, talrijke Griekse werken en eigenhandig overgeschreven boeken moest achterlaten¹⁶².

Dit alles wijst erop dat de monnik zijn intellectueel werk, waaronder ook de schrijftarbeid, op zijn cel concentreerde. Die afzondering mag toch niet te streng opgevat worden. Een tekst uit de *Consuetudines* van Guigo werpt een licht op de keerzijde: de monniken, die handschriften verbeteren of inbinden, mogen onder elkaar praten, echter niet met de andere, die er zouden bijkomen¹⁶³.

Het kartuizerscriptorium is ook aan sommige wetten gebonden. De orde stelde er steeds belang in dat de juiste tekst van de bijbel en de liturgische boeken zou bewaard blijven. Verschillende besluiten bevestigden de regeling der Statuten: men moet zich wachten de teksten te verbeteren *nisi cum exemplaribus in ordine nostro emendatis*. Dezelfde regel geldt ook voor de geschriften der kerkvaders¹⁶⁴. In *ordine nostro* beduidde volgens de tekst van de Grande Chartreuse¹⁶⁵. Ook het overschrijven van de jaarlijkse be-

p. 263.

sluiten van het generaal kapittel moest nauwkeurig gebeuren en geen exemplaar mocht doorgegeven worden, zonder dat het met een origineel gecollationeerd was¹⁶⁶.

Het strookte dus helemaal met de geest van de orde, wanneer de monnik Oswald een *Opus pacis* opstelde met de bedoeling de schrijfwijze van de kerkelijke boeken in de onderscheiden streken eenvormig te maken¹⁶⁷. Moet het verwonderen dat een der eerste werkjes die te Scheut geschreven werden dit *Opus pacis* was? Nicolaas van Haarlem, zou hier voor zijn vertrek naar Utrecht in 1458 twee *codices* nalaten, die basisvormend waren voor de jonge gemeenschap, nl. het voornoemde tractaat en een verzameling van de

¹⁵⁹ VOET-TOURNEUR, f.38.

¹⁶⁰ ID., f.71.

¹⁶¹ E. THOMPSON, *o.c.*, 326, vlg.

¹⁶² BESANÇON, Stadsbibl. hs. 599, f.; A. ROERSCH, *Correspondance inédite... - Bull. soc. arch. Gand*, 1901, p. 25. Na de opsomming van namen als Suedas, Hesychius, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Johannes Christostomus en eigen werk, handschriften van het Griekse Evangelie, de psalmen, Lucianus en Plutarchus. Daarvan heeft hij slechts een drietal werkjes mee [brief 1542].

¹⁶³ GUIGO, *Cons.*, XXXII: « *Cum aliqui ex monachis, emendandis vel ligandis libris vel alicui tali operi manciantur, ipsi quidem loquantur ad in vicem, cum supervenientibus vero nequaquam...* »

¹⁶⁴ *Statuta antiqua* (1259) dl I, c. 1, n 4-5.

¹⁶⁵ *Stat. nov.*, I, c. I, n. 2.

¹⁶⁶ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, 3851, f.83: « *... quod nullus portet cartam capituli extra domum nisi prius collationata ad originalia* »

¹⁶⁷ P. LEHMAN, *Bücherliebe und Bücherpflege...*, in *Miscellanes Ehrle*, V, 364-368.

privilegiën der Orde. Ook als prior te Utrecht betoonde hij nog zijn genegenheid voor de nieuwe stichting en gaf toen een *homiliare temporale*¹⁶⁸.

Men mag dergelijke geschenken niet onderschatten. De eerste jaren moest het klooster zich voorzien in verscheidene koorboeken. De periode van de XVde eeuw is nog zeer actief op gebied van schrijfwerk, maar wanneer nog geen halve eeuw later de kartuis te Leuven aanving, dan was het al een netelig probleem : de *gradualia* en *omeliaria* zou men kopen bij de reeds gevestigde conventen. De kosten liepen zo hoog op, dat de ganse provincie moest bijspringen¹⁶⁹.

p. 264.

Zo erg is het te Scheut nog niet, al kan men den arbeid niet meester. Alle monniken leverden hun bijdrage : Jan de Blisia , die het jaar op zijn komst, in 1457, reeds terug naar zijn huis van professie ging, schreef één *Graduale* met muziek¹⁷⁰ Willem Yserloe zijn plaatsvervanger uit Monnikshuizen, werkte de Evangelieën af, die voorgelezen werden tijdens het *colloquium* in de kloosterpand; daarenboven nog een deel van de *Horæ diurnæ*¹⁷¹. Corneel Block van Tolen, uit Zeelhem, leverde op zes jaar tijd zijn bijdrage aan *Antiphonalia* , één missaal en één *graduaal*; daarnaast schreef hij de *Sermones* van Bernardus¹⁷².

Sommige monniken verbleven echter zo kort dat zij het begonnen werk elders voortzetten en daarna het boek aan het klooster overmaakten, ofwel moest een ander de *codex* voortschrijven. Dit laatste was het geval met Jan Balen, die een juridische *compendium oculus iuris* aanvatte, dat pas in 1463 door Hendrik *de Mari* voltooid werd. Deze welwillende monnik was toen reeds een vijftal jaren terug in zijn eigen convent te Antwerpen, waar hij een *Summa pisana* , het veel verspreide werk van Bartholoæus van Pisa, eveneens beëindigde voor het Scheutse klooster¹⁷³.

p. 265.

Toen de weduwe van Pieter Pot uit Antwerpen, die vooral naam verwierf door zijn Cisterciënserstichting te Antwerpen, vijftig Rijns gulden schonk door bemiddeling van procurator Nicolaas van Haarlem, om een Bijbel te bekostigen, moest een regeling getroffen worden met Gerard vanden Briel, die deze codex te Herne zou schrijven. Van deze overeenkomst werd akte gemaakt in Augustus 1457 in het *registrum prioris*¹⁷⁴.

¹⁶⁸ VOET-TOURNEUR , 32^V-33 - « *Dictus autem frater Nicolaus scripsit hic pro domo librum in papiro de privilegiis ordinis. Item puto quendam parvum libellum dictum opus pacis. Item tempore prioratus sui Trajecti impetravit a conventu suo et dedit nobis omeliare temporale quo adhuc utimur* »

¹⁶⁹ BRUSSEL, *Kon. bibl.* , hs 1223, f.447 : chroniek van Leuven, uitgegeven E. REUSEN, *Chronique...* , in *ASHB* , XIV.

¹⁷⁰ VOET-TOURNEUR, f.31^V : ... *frater Joannes de Blisia, monachus domus Leodiensis, qui ex infirmitate nequivit sufferre onus domus... scripsit hic et notavit unum graduale* »

¹⁷¹ ID, f.32 : « ...*D. Wilhelmus de Yserloe, professus domus monachorum, vir satis idoneus, qui scripsit Evangelia...* ». DE WAL, I, f.68^V : « ... *quæ adhuc (1627) in colloquio leguntur* ».

¹⁷² ID., f.40 : BRUSSEL, *Dienst voor de Adel* , hs 245, f.45 : « *S. Matthæus: Anniversarium domini Cornelii Tolnis, professus domus Diestensis, qui fuit hic missus. Scripsit duos antiphonarias, unum missale, unum graduale, sermones beati Bernardi* »...

¹⁷³ VOET-TOURNEUR, f.30^V : « ... *frater Henricus de Mari, de Lovanio natus, monachus et professus domus Antverpie, qui stetit hic circa duos annos... et est in domo professionis sue; qui scripsit pro domo ista partim hic, partim in domo sua Summam pisanam in pergameno. Item continuavit librum dictum oculum iuris per fratrem Joannem Baelen inceptum, quem finivit anno lxxiii in domo sua...* ».

¹⁷⁴ VOET-TOURNEUR, f.32 : « *Item eodem anno (1457) circa Julium vidua Petri Pot de Antverpia ut puto dedit per medium procuratoris nostri fratris Nicolai de Harlem L renenses pro una nova biblia scribenda. Et postmodum in Augusto conventum fuit cum Gerardo Brilis qui scripsit in domo Capelle...* »

Duidelijker nog treedt de nood aan copiïsten naar voor, toen in 1458 Herman Coolsmet van Lochem, profes van St. Maartensbos, naar de nieuwe stichting wilde overkomen. Hij zou de jonge gemeenschap niet tot last zijn, maar steunde zijn aanvraag met de belofte ijverig te zullen schrijven¹⁷⁵. Hij heeft zich dan ook niet onbetuigd gelaten tijdens de 45 jaar dat hij in het klooster verbleef. In de tweede helft van de XVIIde eeuw zou J.-B. de Vaddere over zijn productie kunnen getuigen, dat hij zoveel *gradualia* en *antiphonalia* copiëerde *ut hodie choro Bruxellensi sufficient*¹⁷⁶.

In de geschiedenis van het scriptorium te Scheut zijn de namen van de eerste postulanten, Jan de Bruyne, Jan van Merchtene, Jan Biest en Jan van Hecke met Marcellus Voet van belang. Jan de

p. 266.

Bruyne had reeds zorg voor boeken vòòr zijn intrede. Zelf had hij de *Vita Christi* van Ludolphus de Kartuizer afgeschreven in twee delen en maakte ze nu over aan het klooster. Ook als monnik werkte hij ijverig door : de bronnen vermelden een groot *antiphonale* van zijn hand¹⁷⁷. Waarschijnlijk mag ook de boekverluchting aan hem toegeschreven worden, die Willem Theunis bekostigde¹⁷⁸.

De tweede, Jan van Merchtene, krijgt vermelding dat hij veel boeken meebracht en schreef. Later zou hij naar St. Maartensbos vertrekken en er tweede professie afleggen¹⁷⁹. Een voornamer copiïst was Jan Biest. Van hem is een inventaris bewaard in de kroniek. Joost Smets, die dit levensbericht opstelde geeft ons een kostbare inlichting. Toen frater Jan vicaris werd [1475], zag hij dat de koorboeken nog zeer schaars waren en hij vatte het plan op *ut cum labore proprio eam [ecclesiam] in libris necessariis ornaret...*¹⁸⁰. Zijn werk moet wel bijzonder gewaardeerd zijn, want in 1482 vermeldde de chroniekschrijver de afwerking van een groot antiphonale door de vicarius¹⁸¹.

p. 267.

Naast de gewone koorboeken, die Jan Biest vervaardigde, vermeldt de lijst in de kroniek nog de Dialogen van Gregorius de Grote, en diens *Moralia*. Verder een *homeliare*

¹⁷⁵ DE WAL, I, f.69^v : « *Qui ut huc veniret addixit quod diligenter scriberet.* »

¹⁷⁶ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 11616, f.176. Van Herman Coolsmet is te BRUSSEL, *ibid.*, hs. 672, een antiphonale bewaard met inscriptie: « *Liber fratrum Carthusiensium domus nostre Domine de Gratia prope Bruxellam quem scripsit et complevit frater Hermannus de Lochem, monachus professus ibidem anno domini MCCCCLXIII.* ». Ook in de rekeningen ARA, *Kerk. arch.*, 11915, a.1466-67 is er sprake van een klein antiphonale, *quem scripsit frater Hermannus*, en waarin een ander copiïst Antoon Block uit Brussel, het *ordinarium* inlachte.

¹⁷⁷ VOET-TOURNEUR, f.33^v : « ~~*Habuit ille vere zelum ad res monasterii et ordinis... Ordinatus est fr. J. de Bruyne procurator, qui quasi implevit unum antiphonarium, magna et multi scripsit et fabricavit ex quo totus agilis fuit. Et apportavit huic domui Vitam Jesu Christi secundum Ludolphum duobus voluminibus scriptam propriis manibus...*~~ ».

¹⁷⁸ ARA, *Kerk. arch.*, 11915, a.1465-66 : « *A Wilhelmo Tonis super illuminatione, quam fecit sibi vicarius noster, que deputata sunt pro asurio et usibus librorum...* ». In 1466 was Jan de Bruyne vicaris.

¹⁷⁹ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 11616, f.177 : « *... diligentia calami, quo multos libros qui non specificantur, transcripsit a Chronographo domuis laudatur* ».

¹⁸⁰ VOET-TOURNEUR, f.38^v : « ~~*... ordinatus est predicus frater J. Biest in vicarium... in quo officio multos libros fecit in scribendo, videns ecclesiam nostram sobrie provisam sicut sepius mihi narravit, in animo concepit...*~~ ».

¹⁸¹ VOET-TOURNEUR, f.38^v : « *Item profesto presentationis fuit magnus antiphonarius scriptus per vicarium fratrem Joannem Biest perfectus et positus in ecclesia* ».

*festivale*¹⁸². Een *antiphonale* was niet voleindigd toen hij stierf. Frater Joost, die bij hem in de leer was, zou het boek van noten voorzien¹⁸³. Men tekent verder aan dat hij veel schreef voor buitenstaanders. Mogen soms de twee wynterstukken [van een missaal] die al nieuwe zijn tot Scheut geschreven, zoals de inventaris van de koorboeken van het Anderlechtse kapittel vermeldt in 1501, op zijn actief gesteld worden?¹⁸⁴.

De Gentenaar Jan van Hecke, die hetzelfde jaar als Jan Biest intrad, bedacht de kloostergemeente rijkelijk in zijn testament. Zo moet het waarschijnlijk opgevat worden: immers hij schonk het geld om talrijke *codices* te laten schrijven. Dit mag vergeleken worden met een gift, die in het begin van de XVde eeuw aan Zeelhem werd gedaan door de postulant Rombout Boom van Mechelen. Deze voorzag in zijn testament een hele som voor het afschrijven van boeken en daarbij nog om een leermeester in de schrijfkunst te bekostigen¹⁸⁵.

Zo stelde *magister artium* van Hecke een gelijkaardige som ter beschikking voor het kopiëren van het vierde

p. 267bis.

deel van de bijbel¹⁸⁶, der levens van St. Franciscus, Coleta en Clara, de ordestatuten en het O.L.Vrouwofficie. Deze laatste boeken, mag men veronderstellen, waren voor privaat gebruik bestemd. Hierop wijst het détail van den kroniekschrijver dat zij in *littera bastarda* geschreven waren¹⁸⁷. De bijbel daarentegen in *littera fractura*, welke letter de gewone gotische is, die gebruikt werd voor de boeken waaruit moest voorgelezen worden¹⁸⁸. Maar vooral het *Catholicon*, dat hij bekostigde werd algemeen op prijs gesteld. Frater Jan van Hecke bleef zelf niet werkeloos, maar schreef een groot psalter, dat in de XVIIde eeuw nog gebruikt werd. Ten slotte eindigde hij zijn werkzaamheden met een *homiliare domi-nicale*, dat hij wegens zijn hoge ouderdom en ziekte minder goed verzorgde¹⁸⁹.

In de *Statuta antiqua* werd er met nadruk op gewezen dat de correctie van de koorboeken - hierin waren bijbel en Kerkvaders begrepen - niet willekeurig mocht gebeuren en slechts na beraad van de prior en wijze monniken¹⁹⁰. Marcelius Voet, die in 1462 ingekleed was, vervulde het ambt van corrector : zijn studieijver maakte hem daartoe geschikt. Jammer is er van zijn werk weinig na te gaan, omdat het overgebleven fonds van Scheut zo beperkt is, maar toch gaat Goethals te ver waar hij Voet voorstelt als een voorloper van de moderne tekstkritiek, hoewel van minder gehalte. Daarvoor is geen grond aanwezig¹⁹¹.

¹⁸² VOET-TOURNEUR, f.38^v: « ... unde infranominatos libros scripsit : tria missalia cum dimidio, homiliare festivale, dialogus Gregorii cum homeliis eiusdem super Ezechielem et super cantica, tres maiores antiphonarias ecclesie... moralia Gregorii quoad primam et secundam partem, horas de domina cum horario diurno ad legendum in cella, quatuor vel quinque gradualia notavit, ac plura alia scripsit pro extraneo »...

¹⁸³ ID., Ibid. : « Tres maiores antiphonarias ecclesie. Sed tertius tamen solum scriptus textualiter est ab eo quia morte preventus Reliqua sc. note et glossa floratis completa sunt per fr. Judocum, discipulum suum etiam postea vicarium ».

¹⁸⁴ A. PINCHART, Archives..., II, blz. 19 : *Inventaire des mss de liturgie de S. Pierre à Anderlecht*.

¹⁸⁵ H. J. J. SCHOLTENS, *Uit een testament van 1436*, in *HB.*, XIV, 1925, 67-8.

¹⁸⁶ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs. 55, zie verder blz.

¹⁸⁷ VOET-TOURNEUR, f.39 : « ... fecit hic scribere suis expensis multos libros, sc... Quartam partem biblie que est minor ceteris partibus, bona fractura. Legendas Sancti Francisci, Sancte Clare et Colete in uno volumine in bastarda litera. Statuta in simili litera. Horas de Domina in simili litera... ».

¹⁸⁸ B. KRUITWAGEN, *Laatmiddeleeuwse paleographica...*, blz. 51, 58.

¹⁸⁹ VOET-TOURNEUR, f.39 : « Etiam ipsemet in propria persona scripsit psalterium magnum quod iacet semper in ecclesia in bona fractura; homiliare dominicale quod ultimo complevit et pre senio deficiens deteriolem literam scripsit ut patete in fine eiusdem libri ».

¹⁹⁰ *Stat. ant.*, I, c. I en II.

¹⁹¹ F.GOETHALS, *Lectures...*, I, blz. 27-30 : « Comme il fait de bonnes études et qu'il possédait le latin, il osa se permettre de revoir le texte des anciens écrivains de l'église ».

p. 268.

Dat een corrector in een bedrijvig scriptorium steeds zijn werk heeft, blijkt wel, enkel wanneer we de emendaties nagaan, die aangebracht werden in de bijbel van het klooster. In die zin moeten dus de woorden uit de kroniek begrepen worden : *pluros libros in principio domus correxit ad rectum stilum*¹⁹². Hiernaast was Voet ook productief in het afschrijven en kopiëerde hij een groot *Nocturnale*, ten gebruike van den *infirmarius*, die ertoe gehouden was het officie te zeggen bij de zieken¹⁹³.

Toen enkele jaren later de fraters Jan van Keulen en Arnold van Kalk binnentraden te Scheut, was dit een aanwinst voor het scriptorium. De eerste schreef het vierde deel van de *Legenda sanctorum* en een missaal in mooi fractura¹⁹⁴; de tweede verdient lof om zijn boekverluchting¹⁹⁵, een kunst die hij waarschijnlijk al kende vòòr zijn intrede, want nog hetzelfde jaar van zijn aanvaarding, vòòr de aanvang van zijn noviciaat vermelden de rekeningen van 1467 de verluchting van een diurnaal voor Vrouwe Elisabeth Theunis, moniale te Vorst. Arnold droeg het boek zelf naar dit klooster¹⁹⁶. Waarschijnlijk is de versiering van initialen in een antiphonale

p. 269

en een graduaal voor Zevenborre en in een diurnaal voor het St.-Jansklooster te Edingen, zoals de rekeningen aantekenen, ook van zijn hand¹⁹⁷.

In deze jaren moet het scriptorium wel een bloeiperiode doormaken. De vruchten van de schrijfarbeid werden gebruikt als terugbetaling van een lening, aangegaan bij prior Olivier van de Antwerpse kartuis in 1466. Men copieerde een psalter en een graduaal, waarvan het bedrag 6 pond en 5 stuivers, reeds meer dan de helft inlost van het verschuldigde bedrag¹⁹⁸.

De laatste decennia van de XVde eeuw brengen ons niet veel nieuw. De hogergenoemde copiïsten werkten tot in het begin van de XVIde eeuw en vormen soms leerlingen, zoals Jan Biest Joost Smets opleidde [ook vreemden kwamen in de leer. Willem Theunis, die stierf als kapelaan van het begijnhof te Brussel in 1489, had rond 1460 in het klooster ingewoond om er de fractura te leren¹⁹⁹.

B. Het kartuizerscriptorium en de betrekkingen met vreemde

¹⁹² VOET-TOURNEUR, f.40.

¹⁹³ *Statuta antiqua*, dl I, c. XLV, de *infirmario*: « *Infirmarius tam festivis diebus tam aliis totum officium dicat infirmis* ».

¹⁹⁴ VOET-TOURNEUR, f.42: « *Qui scripsit hic pro domo quartum volumen legendarum... scribit unum missale ex integro in bona fractura* ».

¹⁹⁵ DE WAL, I, f.75^v: « *...multum profectum fecit domui illuminando libros etiam externos* »; VOET-TOURNEUR, f.43.

¹⁹⁶ ARA, *Kerk. arch.*, 11933 [A. PINCHART, o.c., II, blz. 199]: Rek. 1466-67: « *de illuminatione Diurnalis domicelle Elisabeth Thonis, monialis in Foresto, quod frater Arnoldus illuminavit, preterea quod Arnoldus habet pro viatico...* »

¹⁹⁷ ARA, *Kerk. arch.*, 11933, a. 1468-69: « *De illuminatione quarumdam magnarum literarum in antiphonario domus Septem Foncium et de quibusdam literas illuminatis in graduale... de illuminatione partis diurnalis pro domo B. Joannis in Angia...* »

¹⁹⁸ ARA, *Kerk. arch.*, 11933 [A. PINCHART, o.c., II, blz. 197; rek. 1468-69]: « *Anno lxxix prior Oliverus domus Antverpie mutuavit mihi ix lib. gr. Brabancie in quarum defalcatione scripsimus sibi unum psalterium et unum graduale...* »

¹⁹⁹ VOET-TOURNEUR, f.71: « *Item hoc anno (1489) Wilhelmus Theunis sacerdos ac capellanus beginagii Bruxellensis qui pridem ante in domo hac quinque vel sex annis habitavit in expensis et didicit scribere fracturam...* »

copiïsten.

Bijzonderheden over de wisselwerking van het scriptorium van Scheut en vreemde copiïsten zijn slechts weinig gekend. Het re-

p. 270.

gister van de procurator dat slechts over de jaren 1464 tot 1470 loopt belicht de beweging rond het scriptorium een weinig.

Een eenvoudige opsomming van de kartuizercopiïsten biedt een onvoldoende voorstelling van het scriptorium te Scheut. Het gaat er veel drukker aan toe. Het voltooiën van werken als de *Legenda sanctorum* of de liturgische bijbel is een onderneming, die ingewikkelder is dan men vermoeden zou. Aan deze pronkstukken van het klooster werkten meerdere buitenstaanders mee, onder meer Antoon Block, Willem Theunis, Meester Otto van Mechelen, Richardus een *illuminator*, en de reeds vernoemde Gerard van den Briele.

Het staat vast dat men op vreemde copiïsten beroep deed voor het schrijven van de bijbel²⁰⁰. Deze bestaat uit vier delen: het vierde deel verschilt opvallend van de eerste drie, zodanig dat de Wal en na hem de kataloog van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek de eerste drie delen en het vierde deel beschouwden als fragmenten van twee verschillende reeksen²⁰¹. Nochtans wees de kroniek erop dat zij samen hoorden spijs het verschillend formaat²⁰².

p. 271.

Dit is de vierdelige Schrift, die vermeld stond in de kataloog van prior Luyckx uit 1778²⁰³ en in de inventaris van de handschriften uit de gesecculariseerde kartuis in 1783²⁰⁴. Het was een liturgische bijbel, die gebruikt werd in de kerk en voor de referlezing. De *Stat. ant.*²⁰⁵, bepaalden wanneer deze boeken voor de referlezing van de kerk naar het *refectorium* moesten gedragen worden en omgekeerd. Het handschrift bevestigt dit door de aanmerkingen die in de rand bijgevoegd zijn, waar het *in refectorio* aangeduid is en telkens weer de aanduiding voor de drie lessen van het officie P[rima], S[ecunda], T[ertia]²⁰⁶.

Volgens de *inscriptio* van het eerste deel werd dit te Scheut op 9 Augustus 1460 voltooid²⁰⁷. Daartegenover staat dat in 1457 een overeenkomst gesloten was met Gerard van den Briele, die het op zich nam de bijbel in Herne te schrijven volgens de aanduidingen, die gegeven waren²⁰⁸. Daar het duidelijk is dat slechts één hand aan deze *codex* gewerkt heeft,

²⁰⁰ BRUSSEL, *Kon. Bibl.*, hs 201-203 [cat. 49] en 167 [cat. 55]; J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des Manuscrits de la bibliothèque royale de Belgique*, I, 23, 25.

²⁰¹ DE WAL, I, 68^v: waar er sprake is van het schrijven van de bijbel door Gerard van den Briele, zegde « ...*puto illa esse quæ in tres partes divisa habemus.* ». Hij verloor hierbij het vierde deel uit het oog.

²⁰² VOET-TOURNEUR, f.39: « *Joannes Hac fecit hic scribi suis expensis multos libros se... quartam partem biblie, que est minor ceteris partibus, bona fractura...* »; Op het laatste blad van hs 167 [55] van Brussel staat volgende inscriptie « *Hoc quartum volumen biblie in quo continetur ut in titulo, fecit scribi frater Joannes Hac huius domus monachus professus cum multis aliis suis locis assignatis cuius memoria maneat in æternum* »

²⁰³ BRUSSEL, Stadsarchief, 1354, f.17.

²⁰⁴ ARA, *Comité Caisse Rel.*, 71.

²⁰⁵ *Stat. ant.*, II, c. 13.

²⁰⁶ Cfr. de beschrijving bij Van den Gheyn, *t.a.p.*

²⁰⁷ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 201, f.228^v: « *Anno domini MCCCCLX in vigilia Sancti Laurentii finitum fuit hoc opus in domo nostre domine de gratia ordinis Carthusiensis prope Bruxellam.* »

²⁰⁸ VOET-TOURNEUR, f.32: « *...quod scriberet bibliam nostram secundum conventionem tunc factam ut patet in registo prioris.* ».

waarschijnlijk de niet te identificeren Gerardus de Brilis²⁰⁹ mag men veronderstellen, dat de inscriptie zo begrepen moet worden dat de laatste afwerking, nml. leesteken en de talrijke correcties, te Scheut werden aangebracht.

p. 272.

Het tweede deel lijkt van dezelfde hand als het eerste. Miniaturen en initiaalversiering zijn van gelijke aard, soms identiek, zoals de St. Hieronymus als kardinaal²¹⁰. De rekening van 1465-66 vermeldt een post *Antonio pro complemento secundi voluminis biblie*²¹¹. Het gaat hier over Antonius Bloc²¹², Hij moet enkele bladen geschreven hebben voor dit tweede volume van de bijbel. Op deze aanduiding voortgaande zien wij een verschil van hand en inkt op f.233^f tot het einde van f.235^v. De *codex* werd dus niet te Herne voltooid. De reden is niet gekend, maar Gerard van den Briel schijnt uitgeschakeld. Immers ook het derde deel werd door een ander copïist geschreven.

Meester Otto van Mechelen schreef *tertium volumen biblie... continens XXX 1/2 quaternos minus uno folio*²¹³. Het volgende jaar 1466 werd aan Antoon van Tolen een som uitbetaald *de XI quaternis in tertio volumine Biblie*²¹⁴. Het is moeilijk uit te maken welke deze katernen zijn. Wel is op f.205^v een andere hand aan het werk, tevens wordt ook een meer eldere kleur gebruikt voor het blauw der initialen. Hetzelfde jaar, 1466, werd dit deel ingebonden te Zeelhem²¹⁵. De initiaalversiering is in vergelijking met de voor-

p. 273.

gaande volumes smaakloos en opgezet met veel goud: de weerslag daarvan vinden wij terug in de rekening van 1464-65: *ad illuminandum tertium principalem volumen biblie, pro auro...*²¹⁶. Vermoedelijk werd deze versiering in het klooster zelf uitgevoerd, en het is niet onmogelijk dat de vicarius Jan de Bruyne, die het jaar daarop voor Willem Tonis zou werken, voor dit werk aansprekelijk moet gesteld worden²¹⁷.

Het vierde deel, dat door Jan van Hecke bekostigd werd, is mogelijk in de kartuis zelf geschreven. Waarom het zoveel kleiner is dan de overige delen, blijft een raadsel. Misschien ontbrak het geld en werd het tijd een volledige bijbel in dienst van de kloostergemeente te hebben. De inscriptie van dit deel verklaart dat J. van Hecke het liet schrijven *cum multitis aliis...* Hieronder moet het *Catholicon* vermeld worden, waaraan Antonius Bloc werkte en dat gebonden werd in Zeelhem in 1464-65²¹⁸.

Naast de bijbel was ook de vierdelige *Legenda Sanctorum*, ontstaan door de samenwerking van verschillende copïisten. In 1464 werd aan Antonius Bloc een honorarium

²⁰⁹ Deze naam komt niet voor in de kroniek van Herne.

²¹⁰ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 201 en 202, f.

²¹¹ Misschien een Brussels priester ARA, *Kerk. arch.*, 11743 [a.1498] bewaart een inventaris van het sterfhuis van « wylen Anthoniis Block priester... ». Daarnaast vermeld ook het obituarium een anniversarium WENEN, *Nationalbibl.*, hs 12775, f.163: 8 Oct.: « *Anniversarium domini Antoni Bloc et uxoris sui...* », wat op een ander personage doelt.

²¹² Cfr. A. PINCHART, *Arch...*, II, 195.

²¹³ A. PINCHART, 194; ARA, *Kerk. arch.*, a.1464-65 : *pro libris*.

²¹⁴ *Ibid.*, a.1465-66.

²¹⁵ *Ibid.*, 198 : « *Pro vectura tercii voluminis Biblie ligati in Zeelhem ad Bruxellas...* »

²¹⁶ A. PINCHART, *Archives...*, blz. 194.

²¹⁷ Cfr. blz.

²¹⁸ A. PINCHART, *o.c.*, II, 194 : « *Pro vectura asserum in quo idem (catholicon) ligatus est te Diest ...* »

uitbetaald voor het schrijven van *Legenda sanctorum*²¹⁹. In 1465 werd een eerste afbetaling gedaan

p. 274.

voor het derde deel dat Bloc schreef. Deze rekening is volledig vereffend in 1466-67²²⁰. Het laatste deel werd na 1467 in het klooster zelf gecopiëerd door frater Jan van Keulen, zoals de inscriptie moet vermeld hebben²²¹.

De vreemde copiiisten helpen op deze manier het klooster te voorzien van de noodzake-lijke boekvoorraad.

De scriptoriumarbeid bracht nog meer betrekking mee met de buitenwereld. De *codices*, die afgeschreven werden, kwamen van elders. Zo zou Antonius Bloc meermaals boeken heen en weer dragen naar Groenendaal. Het eerste deel der *Legenda* werd van *domus Silve*, St.-Maartensbos bijgebracht. Ofwel werden de werken voor elders geschreven: verluchtingen werden uitgevoerd voor het monialenconvent van Vorst, Zevenborren en het St. Jansklooster te Edingen.

C. Schenkingen, boekband en bibliotheekruimte.

Na de eerste decennia van de XVIde eeuw vinden wij nog weinig sporen van een eigenlijk scriptorium: de schrijfarbeid van een Levinus Ammonius is slechts voorbereiding voor gedrukte uitgaven, terwijl het werk van Jan Tourneur, buiten de historische werken, eerder van administratieve aard is. Gestrafte monniken ziet men nog onledig met schrijven. In 1584 moest Willem a Castro, die tijdens de beroerde dagen van verstrooiing der monniken na de verwoesting, de bevelen van zijn prior niet had nageleefd, in de kloosterkerker van Luik de statuten van de orde copiëren, wat hem goed deed²²².

p. 275.

In de XVIde eeuw kwam een ander aspect van het boekverzorgen naar voor, namelijk het boekbinden. Hoewel de boekbinders te Scheut soms prachtig werk leverden is slechts één van hen, Thomas Meeck als dusdanig gekend²²³. Nu integendeel worden meer monniken vernoemd, die zich onderscheiden als boekbinders, bijna in vervanging van de namen der copiiisten uit de vorige decennia. *Ligator librorum* waren Hubertus vande Vijver²²⁴, Jacob Cooman²²⁵ en Adriaan vander Hoven [1526-1539]²²⁶.

²¹⁹ Uit de nagelaten notas van Pinchart: BRUSSEL, *Kon. bibl.*, II, 1200, bundel 15.

²²⁰ A. PINCHART, *o.c.*, II, 196: « ... de tertio volumine Legende... »

²²¹ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 11616, f.177: « ...sicut ipse in fine operis testatur. »

²²² DE WAL, II, 160^v: « *Guilielmus a castro filius prodigus fame coactus circa finem anni Valencenas venit, ibique reconciliatus missus est Leodium ad carceres, ibique descripsit primam partem statutorum ordinis sat bono caractere* ».

²²³ ARA, *Kerk. arch.*, 11915, a.1461-62: Thomas Meeck werd bij zijn intrede voorzien van het nodige materiaal: messen, passers, een ijzer om de boekkrug te ronden en een spijkerboor. « *Item pro uno cultello pro fr. Thoma - Item om twee passers en de v spikleboorijzers - Item pro uno magno cultello pro fratre Thoma pro libris preparandis...* »; *Ibid.*, 11933, a.1465-66: « *Item pro fr. Thoma II scaefijzers et I betel - Item om 1 raspe pro fratre Thoma - Item pro uno ferro ad planandas rugas librorum.* »; Daarnaast allerlei bestellingen van leder en koord. Men mag onderstellen dat de libelli, die het akkoord met Anderlecht en later een akkoord met St. Goedele bevatten te Scheut gemaakt zijn. ARA, *Kerk. arch.*, 11603. ANDERLECHT, *Arch. St.-Pieterskapittel*, ; BRUSSEL, *Arch. St. Goedele*.

²²⁴ DE WAL, I, 16^v: « *Hubertus de Lacu... artifex... et ligator librorum...* »

²²⁵ ID., II, 127: « *Jacobus Cooman... Fuit ligator librorum.* »

Wat geweten is over deze monnikenarbeid, over de vreemde kopiïsten, aankoop van boeken is niet voldoende om de Middeleeuwse bibliotheek van Scheut volwaardig te beoordelen. Ook de lijst van gekende schenkingen van boeken kan deze onvolledige kennis slechts ten dele aanvullen.

In het *Cartularium* bevindt zich een afschrift van het testament van Niklaas Blien. Met dit legaat werd het klooster in bezit gesteld van een commentaar op het psalter door Nicolaas van Lier, van *Decretales* door Bartholomeus en een verzameling van de *Archidiaconus* in twee delen²²⁷.

p. 276.

Ook de clerus van de St.-Niklaaskerk te Brussel was de kartuis genegen. In 1481 zou Magister Siger van Hasselt, kapelaan aldaar, vier delen geven van de *Summa Theologica* van St. Thomas²²⁸, en van dezelfde auteur een commentaar op het boek Job en een deel van het commentaar op het vierde boek der Sententiën. Het volgende jaar zou de pastoor van deze kerk, Willem Ory, oom van de latere monnik Hendrik Ory, het ganse commentaar van Nicolaas van Lier op de Bijbel schenken in vier grote delen. Daarbij kwam een *Destructorium Vitiorum* en homeliën van Joannes Chrysostomus²²⁹. Ook de broer van Jan de Groote, Karel, kanselier van Brabant, zou het klooster met een prachtige bijbel bedenken²³⁰.

De bibliotheek moet toch uitgebreider geweest zijn, dan de 25 titels, die uit de verscheidene gegevens konden opgedolven worden. In 1482 werd er immers een plaats bestemd als bergplaats voor de boeken, namelijk boven de kapittelzaal²³¹. Daarbij moet men rekening houden, dat meerdere boeken onder de hoede van de *sacrista* vielen en zelfs in de kerk bewaard werden. Het *Catholicon* vond zo zijn plaats bij de koorboeken, opdat het door alle monniken zou kunnen gebezigd worden²³². Dit was geen uitzondering: ook in de

p. 277.

kapittelkerk te Anderlecht werd hetzelfde boek daar bewaard²³³. In het begin van de XVIde eeuw, in 1501, werd op kosten van de bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen, een nieuwbouw opgetrokken waarin een bibliotheekruimte voorzien was²³⁴.

§2. Boeken te Brussel in de moderne periode [XVI-XVIIIe eeuw]

²²⁶ ID., II, 19; Enkele boekbanden uit de XVIde eeuw en afkomstig van Scheut zijn de band van de Nederlandse vertaling van de kroniek door Tournour, DEN HAAG, *Kon. bibl.*, hs 25 G 75, en de enigzins geschonden band van *Horæ Diurnæ*, met XVde en XVIde eeuwse hand geschreven. Dit werd te koop aangeboden door B. Quaritch Ltd. Londen. De stempel stelt de verheerlijking van Christus voor.

²²⁷ ARA, *Kerk. arch.*, 11589, f.clxxv: «*Et inter cetera... ipse legavit... Decretales suas Bartholomæi in asseribus et psalterium cum expositionibus Nicolai de Lira etiam in asseribus. Item et archidiaconum in duobus voluminibus cum cathenis...*»

²²⁸ VOET-TOURNEUR, f.58^v.

²²⁹ ID., f.59.

²³⁰ DE WAL, I, 67.

²³¹ VOET-TOURNEUR, f.39: «*...quod iacet in ecclesiam ut omnes monachi habeant usufructum eius.*»

²³² ID., f.59: «*Anno isto [1482] circa Octobrem fecimus librariam nostram supra capitulum...*»

²³³ A. PINCHART, *Archives ...*, II, 19: *Inventaire des mss de liturgie de S. Pierre à Anderlecht.*

²³⁴ VOET-TOURNEUR, f.47^v: «*Hoc eodem anno R.D. Henricus de Bergis... voluit perficere carceres per Patrem Marcilium priorem huius domus inchoatos et desuper voluit ut fieret prima camera super carcere libraria et est domus multum honesta et magnifica...*»

Zijn de scriptoria uitgebloeid, de zorg voor de boeken, vooral de koorboeken, die zo kenmerkend was voor de eerste halve eeuw van het bestaan der kartuis, bepaalde zich nu bij correctiewerk.

Vooraf in het begin van de XVIIde eeuw hebben sommige monniken zich voor dat werk ingezet. Jan L'Apostole, vicaris te Brussel van 1606 tot 1611, corrigeerde de bijbelteksten volgens de vulgaat, en ook andere rubrieken zijn van zijn hand²³⁵. Nieuwe officies moesten overgeschreven worden: Godfried Hamel, monnik van de Leuvense Kartuis, vicarius te Scheut van 1602 tot 1604, maakte daar zijn werk van. Tevens bracht hij leestekens aan in de bijbel. Hij deed dit op een verzorgde manier²³⁶. Enige jaren later werd het vermenigvuldigen van

p. 278.

nieuwe officies veel vergemakkelijkt door de aankoop van enkele drukinstrumenten²³⁷. Reeds van het begin van de boekdrukkunst maakten de kartuizerauteurs gebruik van deze nieuwe mogelijkheden. Onder deze omstandigheden waren de kartuizerscriptoria en bibliotheken wel enigzins van uitzicht veranderd. Ook zal dit wel het geval geweest zijn voor de bibliotheek te Scheut. Deze ging met de beeldenstorm bijna gans te loor.

Toen de monniken in 1578 hun klooster verlieten voor het naderende gevaar droeg Frans Caveneer zorg voor de boeken: hiermee zijn de koorboeken bedoeld: de enige die bewaard bleven en nog lang gebruikt werden, naar het getuigenis van de Vaddere en de Wal²³⁸. Van andere *codices* maakte men geen gewag.

Er werd een nieuwe bibliotheek opgericht te Brussel. Als de Wal handschriften vermeldt, mag dit niet steeds opgevat worden alsof er sprake is van middeleeuwse *codices*. Het handelt hier meermaals over tractaatjes, die onuitgegeven bleven, en bewaard werden met het andere archief, onder meer de werkjes van Jan van der Heyden, *De reductione ovium dissipatarum ad ovile Christi* en diens *Catholica enarratio super oratione dominica*.

p. 279.

Ook van Jan van Blitterswijk [1606-1662] werden in de kartuis handschriften bewaard, die op een uitgave wachtten. Blitterswijk maakte zich vooral verdienstelijk met vertaalwerk. Een lijst hiervan stuurde de Wal op naar Sanderus voor diens nota over het kartuizerklooster in de *Chorographia sacra Brabantiae*²³⁹.

Maar de geschiedkundige interesse van deze periode in de Brusselse kartuis veronderstelt enig bezit aan bronnen en werken. Waarschijnlijk onder stuwning van de Wal, die enkele jaren terug geschreven had aan Sanderus dat de bibliotheek geen belangrijke handschriften bezat omdat zij nog maar onlangs opgericht was, kocht het klooster in 1643 enkele

²³⁵ DE WAL, I, 121 : « ... tempore officii sui multum laboris impendit in corrigendis libris secundum vulgatam bibliorum editionem... et receptam in ordine et in aliis rubricis notandis »...

²³⁶ DE WAL, III, 84 : « a. 1606... Godefridus Hamael vicarius noster... insignem operam hic praestitit in annotandis pulchro chartactere (que in arte mire excellit) Bibliorum terminationibus et punctis, in describendis etiam nonnullis officii SS. Trinitatis Transfigurationis... »

²³⁷ DE WAL, III, f.84 : « 1606 ; D. Joannes nactus in hac domo impressionis qualiscumque instrumenta et characters impressit aliquot recentiores officia SS. Trinitatis, Transfigurationis, hymnos et collectos ».

²³⁸ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, hs 11616, f.167; Cfr. de Wal aan Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, II, 349; de Wal, III, 122^v : « Caveneer... fuit vir probus... magna illi semper inerat cura et libros in desolatione domus servavit... »

²³⁹ *Chorographia sacra Brabantiae*, II, 360: « D. Porro Joannes Blitterswyckius non alia fere hactenus elucubravat quam quod aliorum non pauca (non infeliciter hactenus) ad communiorem populi usum, in vernaculam nostrum sermonem transtulit... »

handschriften en boeken te St. Maartensbos. Een toeval bewaarde er twee van, al staan ze op geen enkele oudere inventaris vermeld. Een eerste, is belangrijk voor de kartuizergeschiedenis²⁴⁰. Naast de *vitæ* van de voornaamste heiligen der orde²⁴¹, bevat het verschillende polemische tractaten in verband met het vleesderven, waaronder één van Arnoldus de Villa nova [1240-1311] en één van Gerson. Daarnaast bevat deze *codex* enkele ordechronieken, die hun belang hebben voor de vroegste ordegeschiedenis, namelijk een *Speculum cartusianum*, voorafgegaan door een *Additio speculi Cartusiani*. Dit laatste is een XIVde-eeuwse kroniek door Wilmart, kroniek « *Quoniam* » genoemd²⁴², terwijl het *Speculum* een anoniem tractaat is in

p. 280.

drie delen, waarvan het derde deel een bewerking is van voornoemde kroniek *Quoniam*, doorgezet tot in 1421²⁴³. Het schutblad dat door de moderne band verdween, droeg de volgende inscriptie: *Liber domus silve sancti martini ordinis Cartusiensis Cameracensis diæcesis*. Later werd *silve sancti martini* geschrapt en door het woordje *Bruxellensis* vervangen.

De inscriptie op de tweede *codex*²⁴⁴ zegt meer:

« *Nunc ad Cartusiam Bruxellensem 1645. Emit hunc librum a Cartusia Sylvæ S. Martini cum multis aliis et quidem care solvit Cartusia Bruxellensis 1645* ».

Men heeft hier met een verzameling van ascetische aard te doen. Dit vestigt de aandacht op een vertaling, die te Brussel verscheen, namelijk de *Spieghel der Volcomenheyt* van Lansperg uit Keulen. Hier heeft pater Anthelmus vanden Leene alias vanden Sande in zijn inleiding kritische arbeid geleverd en het tractaat, dat reeds verschillende anonieme uitgaven kende thuisgewezen in de kartuis te Keulen als werk van Lansperg²⁴⁵. De aankoop van deze boeken had toen wel een zin en bracht iets bij voor de studie.

Hoofdzak in het Brussels klooster bleef toch de vrome beschouwing in de cel, waarvoor boeken ter beschikking gesteld

p. 281. werden²⁴⁶. Sommige monniken bevorderden deze ascetische lezing op een bijzondere wijze. De oude procurator, Jan de Broyere, de laatst overlevende monnik van het oude Scheut, die ook te Brussel dit ambt bekleedde was een zwijgzaam man, die veel van lezing hield. Vandaar dat tijdens zijn economaat verschillende boeken gekocht werden²⁴⁷. Ook de

²⁴⁰ BRUSSEL, 298-306 [cat. 3133]. Cfr. *Cat. Cod. hag. Bibl. Reg. Brux.*, I.

²⁴¹ De *vitæ* zijn deze van Hugo van Grenoble, Anselmus, Stephanus van Die en Hugo van Lincoln.

²⁴² A. WILMART, *La chronique des premiers chartreux - in RM.*, XVI, 1926, blz. 108.

²⁴³ A. WILMART, *o.c.*, blz. 114.

²⁴⁴ BRUSSEL, *Kon. bibl.*, 2581 (cat. 2194), f.1.

²⁴⁵ L. REYPENS, De zeventiende eeuwse vertaling van Lanspergius « *Spieghel der Volcomenheyt* », in OGE., XVIII, 1944, 215-227. De initialen van de vertaler, die E.P. Reypens niet kon thuis brengen P. AV. S. en de bloedverwantschap met Joseph vanden Leene, vinden hun verklaring in de monnikenlijst van de Wal, I, 20: « *D. Anthelmus vanden Leenen [alias van Sande], Antverpiensis antea vocatus Joannes, magister artium, prof 1628, 6 Augusti, obiit prior Gandavi 1668, 14 Septembris.* » Hij was de natuurlijke zoon van Joseph vanden Leene, wapenheraut van Filips II en werd gelegitimeerd bij acte van 1620 [ARA, *Kerk. arch.*, *Chartarium van Scheut*] ²⁴⁶: De Wal aan Sanderus in *Chorographia sacra Brabantiae*, II, blz. 349: « ... *bibliotheca, quam hactenus, non ad ostentationem, sed religiosorum necessitatem, quorum præcipuum hoc in religione exercitium est, secretis contemplationibus et solitudinem cellæ vacare, ideoque etiam in cellis suis (libri) habere permittuntur* ».

²⁴⁷ DE WAL, III, 121^v: « *simplex et taciturnus lectioni deditus unde plurimos libros tempore effici coëmit* ».

reeds vermelde Jan l'Apostole werd door de Wal geprezen om zijn leeslust en zin voor ascetische literatuur²⁴⁸.

Naast deze stille neiging tot geestelijke lezing, is de kartuis helemaal niet ongevoelig voor de bibliophiele strekking van de Renaissance en moderne periode. Een mooie band, een herinnering aan een boek verbonden, werden door de monniken op prijs gesteld. Er spreekt inderdaad een moderne, hoofse geest bij de wederzijdse aanbidding van boeken, ter gelegenheid van een bezoek van de Abt van Liessies, Antoon van Winghene. De abt schenkt Rosweyde's *De vitis Patrum*, aan hem opgedragen; terwijl de monniken hem een uitgave van de werken van St. Bruno's aanbieden²⁴⁹. Het vermelden waard waren de prachtige banden, die Dom Jan Richard, *magister artium*, bij zijn professie in 1612 ten geschenke geeft: de volledige werken van Hieronymus, Chrysostomus, Ambrosius en Thomas van Aquino in zwartlederen band met gouden versiering²⁵⁰.

p. 282.

Over de toestand van de kloosterbibliotheek bericht nog een brief aan Bollandus, gedateerd 26 September 1661.

De opkomende erudiete wetenschap speurde in alle kloosters naar materiaal voor hun grootse opzet. De nieuwe Benedictijnercongregatie van St. Maur en het Bollandistenconvict hebben in dit verband meerdere *voyages littéraires* op touw gezet, waarvan verslag gemaakt werd. Zeer dikwijls is dit relaas niet vleidend voor de oude gevestigde abdijen en kloosters. Uit het reisverhaal van Henskens en Papebroeck in 1668 kennen wij het bezoek aan de kartuis der Twaalf apostelen te Luik, waar de handschriften, wegens verbouwing, op een graanzolder geborgen waren. Toch was er een kataloog voorhanden²⁵¹.

Zo ordentelijk schijnt het in de Brusselse kartuis niet te zijn. Hierover licht de brief van den Jezuiet Alexander van Manderscheid²⁵² ons in. Ten jare 1661 maakte hij gegevens over aan Bollandus omtrent de hagiographische handschriften in de kartuis te Brussel²⁵³. Men speurde de *vita* op en vooral de verzamelingen *Legenda sanctorum*. Zo vindt men eveneens nog in de bibliotheek van de Bollandisten te Brussel de inhoudstafel van het *Legendarium* der Luikse kartuis. Terwijl Henskens en Papebroeck naar Italië waren [1661-1662]²⁵⁴, zette de oude Bollandus deze activiteit voort en gebruikte

p. 283.

²⁴⁸ ID., *Ibid.*: « *libros asceticos libenter legebat...* »

²⁴⁹ DE WAL, III, 123^V: « 1611 ... *Rev. Pater Antonius van Winghen Abbas Laetiensis... dedit nobis librum de Vitis Patrum sibi a Rosweyde dedicatum, vicissim retulit... opera D. Brunonis* ».

De datum van dit bezoek door De Wal aangegeven, kan moeilijk juist zijn: *De vitis Patrum* verscheen slechts in 1616. Cfr P. PEETERS, *L'œuvre de Bollandistes*, blz. 11. De bedoelde uitgave van St. Bruno is waarschijnlijk deze bezorgd door Th. Petreius in 1611. *Opera omnia S.P. Brunonis, studio Th. Petreio, Coloniae, 1611*.

²⁵⁰ DE WAL, III, 125^V: « *Emit autem egregia volumina in folio cooperto nigro coreo et aliquantulum deaurato et sibi similia ex quibus sunt omnia opera D. Hieronymi, D.J. Chrysostomi et opera D. Thomas Aquinatis et Ambrosii* ».

²⁵¹ *Voyage littéraire des Pères Godefroid Henschenius et Daniel Papebrochius en l'année 1668*, in ASHEB, IV, 1867, blz. 341-42.

²⁵² Charles-Alexander van Manderscheyd (1616-1691) werd in 1635 lid van de Sociëteit: hij was aalmoezenier aan het Spaanse gezantschap in Zweden, en vertrok later met koningin Christina naar Rome, waar hij stierf. Zie SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, V, 470-77 en *Biogr. Nat.* XIII, 213.

²⁵³ BRUSSEL, Bibliotheek der Bollandisten, hs 98, f.516.

²⁵⁴ P. PEETERS, *L'œuvre des Bollandistes*, 23.

hiervoor zijn talrijke relaties ter plaatse. In tegenstelling tot het Luikse *Legendarium* is dat van Brussel niet meer volledig. De vier delen, die in de vijftiende eeuw door Antoon Bloc en Jan van Keulen geschreven waren zijn gedeeltelijk verloren gegaan: het eerste en derde deel ontbraken. Van de overige delen wordt slechts het aantal heiligenlevens vermeld zonder nadere aanduiding. Verder is er nog sprake van handschriften, met hagiografische inhoud. Men denkt terug aan de *codex* in 1645 aangekocht. Maar de briefschrijver kon jammer genoeg geen nadere inlichtingen geven omdat deze band uitgeleend was. Men wist niet juist waar, maar men vermoedde aan St.-Maartensbos. Dat in zulke omstandigheden meerdere kostbaarheden verloren gingen moet ons niet verwonderen. Het valt trouwens op te merken, dat de genoemde *Legenda* en de *codex* met heiligenlevens niet zijn opgenomen zijn in de inventarissen van de XVIIIde eeuw. Waarschijnlijk geraakten zij in andere handen door zorgeloos uitlenen²⁵⁵.

p. 284.

Een spiegel van het geestelijk en intellectueel leven zijn de boekkatalogen en inventarissen. Een blik op de kataloog van het Brusselse klooster - hij werd opgemaakt door de laatste prior, Jan Baptist Luyckx in 1778²⁵⁶ - geeft ons een weerspiegeling vooral van de historische interesse die wij reeds in de XVIIde eeuw konden waar nemen.

Deze kataloog is waarschijnlijk de *index librorum et homiliarum, in 12, ms sur papier*, die onder nr 32 opgetekend staat in de Oostenrijkse inventaris²⁵⁷. Dat hiernaast nog andere boekenlijsten moeten bestaan hebben, lijdt geen twijfel. Immers de vicarius had een opgave van de boeken, die de monniken in hun cel bewaarden²⁵⁸.

De boekkataloog, die alfabetisch geordend is, schijnt slechts één onderverdeling te kennen, namelijk de boeken, die de Orde niet rechtstreeks aanbelangen [tot blz. 186] en een kleine reeks katuizerliteratuur [blz. 188-193] [waarschijnlijk de *homeliae* waarvan sprake in de Oostenrijkse inventaris naar aanleiding van *de sermone capitulares* en *exhortatoriae*]. Onder de 1580 nummers telt men 18 handschriften, 4 incunabels en 12 postincunabels. Belangrijker is nochtans de algemene indruk van de kataloog : weinig interesse voor theologische en ascetische literatuur, waarvan men kan onderstellen dat zij in de cellen een plaats had, maar het overgrote deel zijn historische onderwerpen door recente geschiedschrijvers behandeld. Vooral de plaatselijke geschiedenis ruimt een voorname

p. 282.

plaats in: Hadrianus Barlandus, de Meyere, Divæus, Molanus, Haræus, Miræus, Justus Lipsius, Sanderus, Vredius, Le Roy, Pontus Heuterus, Christijn, Puteanus Eryvius. De meeste van deze namen vindt men terug in de compilatie van De Wal, waar hij hun werken gebruikte om het algemeen kader van zijn Nederlandse katuizergeschiedenis op te bouwen.

²⁵⁵ Uit de brief van Alexander van Manderscheyd, 26 September 1661 :

« ... Mitte hisce Reverencie Vestre Vitam Beate cuiusdam Chartusianæ quam accepit a Cartusianis Bruxellensibus amicus meus quidam, qui dicit in eodem monasterio esse quosdam libros manuscriptos in quo sunt plurimæ Sanctorum vitæ. Erat inter eosdem libros quidam quem commodatum aliis hactenus non receperunt. Putant esse in monasterio suo S. Martini prope Geraldimontem. Si receperint intelligam quis liber sit et quorum SS Vitas contineat. Totus eius legendarii erant quatuor volumina; primum et tertium perierunt. In 2º erant Vitæ Ssum mensis Februarii quindecim, et Martii totidem, Mensis Maii 18, Junii 17, Julii fortasse novem, Octobris 12, Novembris 26, nondum ea volumina vidi. Mitto tamen cata-logum Sanctorum quorum vite hisce voluminibus continentur. Facile videbit R.V. ex Ssum nominibus an huiusmodi volumine habeat ... »

²⁵⁶ BRUSSEL, Stadsarchief, nr. 1354

²⁵⁷ ARA, Comité de la Caisse de Religion, nr 71.

²⁵⁸ Cfr. de Wal aan Sanderus, t.a.p.

Ook de buitenlandse erudieten ontbreken niet : de voornaamsten zijn Dodsworth - Dugdale en de *Gallia Christiana* . De *Acta Sanctorum* ontbraken, maar wel waren er de hagiographische werken van L. Surius, de Keulse kartuizer. Buiten enkele naslagwerken, zoals het *Glossarium* van Ducange en de bibliographiën van Fabricius en Lelong is de specifieke eruditie niet te sterk vertegenwoordigd. Kerkvaders hebben er een plaats volgens de uitgaven der Mauristen.

Maar voor eigen auteurs of Nederlandse werken bestond er helemaal geen voorkeur : Ruusbroek is er in de vertaling van Surius en de navolging van Thomas a Kempis in een Franse versie. *Sermones capitulares* en *exhortatoriae* van kartuizers werden in het laatste deel opgesomd.

Hoewel niet zonder belang, kan deze moderne kataloog slechts matig interessere wekken²⁵⁹.

Er bestaat nml. een belangrijker lijst opgemaakt na het bevel tot opheffing van verschillende beschouwende orden in België [17 Maart 1783], waaronder ook de kartuizers.

Deze inventarissen berusten voor een goed deel op het archief te Brussel, afdeling *Comité de la Caisse de Religion* , een organisme opgericht tot beheer van de aangeslagen kloostergoederen²⁶⁰.

p. 286.

De boekhandelaar Ph. Ermens had de verkoop op zich genomen van de aangeslagen kloosterbibliotheken. Een deel der boeken moest ter plaatse aan de man gebracht worden; de meest merkwaardige en kostbare naar Brussel gevoerd.

Het inventoriëren sleepte lang aan. Pas in 1785 kon een aanvang gemaakt worden met de verkoop ter plaatse, onder meer te Antwerpen, Brugge en Brussel werd een verkoop aangekondigd op 22 Oogst 1785²⁶¹.

De handschriften werden in een lokaal van het *Comité* geborgen. Na rekwest van de *Académie* werd door het *Comité* de verkoop verdaagd en besloten

« *comme ils [les mss] sont la plupart sans titre et qu'on ne connaît pas les matières auxquelles ils ont rapport, l'Académie et le département Héraldique pourraient en prendre inspection et former des listes de ce qui pourrait leur convenir* ²⁶² ».

Het *Département héraldique* schijnt wel de voorrang genoten te hebben. Bij de inventarissen bewaart het Rijksarchief ook ontvangstbewijzen der handschriften die aan deze instelling overgemaakt werden. Voor de Brusselse kartuis berust die lijst onder nr 71, onder hoofding: *Liste des manuscrits trouvés au couvent supprimé des chartreux à Bruxelles ayant*

²⁵⁹ Een lijst van de handschriften wordt in Bijlage ... gegeven.

²⁶⁰ ARA, *Comité de la Caisse de Religion* , nrs 71 tot 74.

²⁶¹ ARA. *Comité de la Caisse de Religion* , nr 75 : *Catalogue des livres des couvents supprimés des Chartreux de cette ville d'Anvers, du prieuré de Corsendonk, des Brigittins d'Hoboken, etc. Vente, lundi 2 mai 1785 à commencer audit couvent supprimé des Chartreux*. Deze verkoop lokte reactie uit vanwege de *Académie* daar men met lede ogen zag dat « *des diplômes , des cartulaires, des bulles et d'autres pièces manuscrites, utiles pour l'histoire des Pays-bas, avaient été achetées par M. Kluyt, savant Hollandais, auteur d'une histoire de Zélande; il en avait acquises à vil prix, à la vente des livres des chartreux d'Anvers* »; *Cat. des mss de la Bibl. des Ducs de Bourgogne* , I : *Résumé historique*,

²⁶² ARA. *Com. Caisse Rel.* , Reg. 14, f.210; Cfr J. LAENEN, *Etude sur la suppression des couvents par l'empereur Joseph II* , blz. 400.

*trait à la matière héraldique*²⁶³. De geschiedenis van deze *codices* moet hier niet herhaald worden²⁶⁴. Na vele moeilijkheden achtte Ch. Beydaels, voorzitter van het *Dé*

p. 287.

partement, zich verplicht de handschriften in Wenen over te maken aan de keizer voor diens privéverzameling²⁶⁵. Op deze wijze zijn enkele van de Brusselse kartuizerhandschriften te Wenen in de *Nationalbibliotheek* ondergebracht, terwijl een tweetal in 1815 aan Brussel gerestitueerd werden en op het Ministerie van Buitelandse Zaken, Dienst voor de Adel beruste. Meerdere *codices* zijn nochtans zoek.

Hoewel dus voor het kartuizerklooster van Scheut geen uitgebreide eigentijdse katalogen voorhanden zijn, staat het hoge peil van de XVde en XVIde eeuwse monnik, alsmede de drukke scriptoriumarbeid borg voor een degelijke boekerij, die ons nochtans voor het grootste deel onbekend blijft.

De verwoesting van de XVIde eeuwse godsdienstwoelingen en de slordigheid van latere generaties hebben veel latel te loor gaan.

Van de moderne bibliotheek is de kataloog uit de XVIIIde eeuw een klaar beeld. Hij bevestigt de intellectuele arbeid, die geleverd werd, en waarvan de vruchten deze studie grotendeels mogelijk maakten.

²⁶³Zie bijlage

²⁶⁴L. VERSCHUEREN, *De bibliotheek der kartuizers van Roermond*, blz. 14-20.

²⁶⁵BRUSSEL, *Dienst voor de Adel*, hs 290 : M. Beydaels à Vienne.

BESLUIT.

Het dekreet tot afschaffing van meerdere beschouwende kloosters in de Oostenrijkse Nederlanden op 17 Maart 1783, stelde na een bestaan van meer dan drie eeuwen, een einde aan het kartuizerconvent O.L.Vrouw van Gratie. Het gebeurde niet onverwacht²⁶⁶.

Op 28 November 1781 waren de kartuizerkloosters van deze streek op bevel, verenigd geworden in een zelfstandige congregatie, met als hoofd een *Visitor generalis*, de prior van Brussel Jan Baptist Luyckx²⁶⁷.

Geen jaar later, in Mei 1782 begon men de kloosterinboedel te inventoriëren. Maar niet enkel van staatswege was de opheffing voorbereid. De atmosfeer in de Zuid-Nederlandse conventen was zo ontmoedigend dat de monniken zelf bij de aartsbisschop van Mechelen een aanvraag indienden tot secularisatie²⁶⁸.

In deze omstandigheden zou de suppressie van de Brusselse kartuis zonder hinder verlopen. Even na 5 Mei 1783 nam de gevolmachtigde commissaris P. Cuylen bezit van het klooster en werd aan de monniken een maand tijd toegemeten om huisvesting te zoeken²⁶⁹.
Op

p. 289.

30 Juni waren de gebouwen door de monniken ontruimd²⁷⁰ en kon een aanvang gemaakt worden met de verkoop van het roerend goed. Het meubilair kreeg een beurt op 9 Juli 1783²⁷¹. Meer kostbare zaken, als edelsteen en edelmetaal, schilderijen en boeken, kregen na een schifting hun bestemming. Van de kerkbenodigheden werden gewaden en vaatwerk aan sommige parochiën geschonken, terwijl het overige zilveren gerei in de Munt gesmolten werd²⁷². In 1787 werden de gebouwen verkocht, uitgezonderd de kerk, die dat jaar weer toegankelijk was voor het publiek.

Aan de monniken zelf werd een pensioen uitbetaald. Tijdens de Brabantse omwenteling kwamen zij zelfs terug in het bezit van meerdere eigendomstitels; maar deze moesten zij in Juli 1792 terug afstaan²⁷³. Hoewel toen de tijd gunstig was voor het herstel van de kloosters, zouden zij zich hiervoor niet inspannen. In een brief, geschreven vanuit de kartuis van Zeelhem, gispte men dit tekort aan ijver bij prior Luyckx²⁷⁴. Waarschijnlijk van dit oordeel op de hoogte gebracht, drukten de kloosterlingen van de Brusselse kartuis enkele maanden later de wens uit zich terug te verenigen²⁷⁵. Deze wens zou echter nooit verwezenlijkt worden.

²⁶⁶ Voor meerdere gegevens cfr. J. LAENEN, *Etude sur la suppression...* in *Ann. de l'Ac. Roy. d'Arch. de Belg.*, 5de reeks, VII, 1905, 344-418.

²⁶⁷ ARA, *Comité de la Caisse de religion*, n. 3: « ...le prieur de la chartreuse de Bruxelles qui fut élu visiteur général dans la congrégation que les couvens supprimés tinrent... »

²⁶⁸ J. LAENEN, *a.c.*, 364

²⁶⁹ ARA, *Com. Caise Rel., Instructions aux Commissaires*.

²⁷⁰ ARA, *Com. Caise Rel.*, nr 170.

²⁷¹ *Ibid.*, nr 52.

²⁷² *Ibid.*, nr 61.

²⁷³ ARA, *Kerk. arch.*, 11558.

²⁷⁴ ARA, *Conseil des Finances*, nr 185: Brief van 2 Augustus 1793.

²⁷⁵ *Ibidem*.

p. 290.

Men was immers ook verre van het doorzettingsvermogen der *initiatores* van Scheut in de XVde eeuw en van de zin voor Ordetraditie, die de eerste generatie van de Brusselse kartuizers begeesterde. Het was de piëteit voor het verleden en de zorg om de verwezenlijkingen van de vorige generaties over te maken aan de komende geslachten, die ten grondslag lag van een belangwekkende historische arbeid. De intellectuele bedrijvigheid van de XVIIde eeuw is des te merkwaardiger omdat zij moest veroverd worden tegen de misopvattingen in over de verhouding van studie en kartuizerleven.

Het bronnenmateriaal, dat door de belangstelling van de monniken voor hun eigen kloostergeschiedenis bewaard bleef, maakte het dan ook mogelijk een blik te werpen op hun leven door de eeuwen heen.

Het initiatief om een kartuizerconvent op te richten nabij het genadeoord van Scheut ging uit van de stad Brussel. Deze had hierbij niet alleen op het oog het bedevaartplaatsje groter luister bij te brengen, maar zocht ook enigszins haar eigen voordeel. Dit kwam sterk tot uiting bij de veertien voorwaarden die zij stelde aan de kartuizerorde. Het waren waarborgen voor de economische belangen voor Brussel. Het begin was eerder armoedig: een schrale dotatie en een voorlopig lemen gebouwencomplex was alles wat de kartuizers vonden, toen zij in 1456 te Scheut aankwamen. Daarbij moest men afrekenen met de eisen van het Anderlechtse kapittel, die een volledige afhankelijkheid vorderden. Pas als dit geschil in der minne geregeld was, kon men het klooster Onze Lieve Vrouw van Gratie als gevestigd beschouwen. Toen ook konden de monniken zich inspan-

p. 291.

nen om een gunstiger economische staat te verwerven. Men stelde alle pogingen in het werk om het vaste inkomen te verhogen door aankoop van gronden, renten en door een rationeler uitbating van landbouwbedrijven. Giften moesten voorzien in de monniksdotaties. Eveneens waren het schenkingen, die de kosten van een nieuwbouw moesten dekken. Hoewel die nooit ontbraken heeft de realisatie van het kloosterplan meer dan een eeuw aangesleept. De nieuwe kartuis, die naar het traditionele plan was opgevat, telde een grote pand, waarrond vierentwintig cellen gebouwd waren en een kleine pand, die door de gemeenschappelijke gebouwen omringd was. Het moet een niet onaardig complex geweest zijn. Vorstelijke weldoeners hadden er aan gehouden in de kartuis een of ander pronkstuk te plaatsen, zodat het uitzicht, ondanks het jaarlijkse deficiet, eerder rijk moet geweest zijn.

Volgens de voorwaarden van de stad mocht het klooster nooit méér dan twintig monniken tellen. Dit aantal werd nooit bereikt. Maar het onbrak evenmin aan roepingen. Zij kwamen uit het meest verscheiden midden: priesters, fraters van het Gemene Leven, universitair geschoolden en hogere of lagere burgerij. Door de stichting van een Bonenfanteninstituut voor arme jongens, kwam zelfs hieruit een roeping voort. Hierdoor stond de kartuis open voor tal van invloeden. Er is studiejver merkbaar naast een meer burgerlijke atmosfeer, die gaarne aanknoopt bij levenswijze van hun hoge gasten en weldoeners. Reeds bij de intrede kan men merken hoe sommige jonge kloosterlingen op enig comfort bedacht zijn. Door deze openheid voor de buitenwereld bleef ook het humanisme niet vreemd voor de monniken van Scheut. Erasmus zou er ten andere geen onbekende zijn. Sommige

p. 293.

monniken zouden verder gaan en de Lutherse leer aankleven.

De chaotische toestand in de Nederlanden hadden ook een weerslag op het convent van Scheut. De geestesverwarring verminderde tijdelijk de roepingen. Prior Christiaan Noutz, in 1565 zou trachten het peil terug omhoog te helpen. Misschien zou hij hierin geslaagd zijn zo de beeldenstorm het klooster niet grondig verwoest had. Nu bleef voor de monniken slecht de verstrooiing en de ballingschap over. De zes jaren, die daarop verliepen, waren voor deze kartuizergemeenschap heilloos. Sommigen hadden van de omstandigheden gebruik gemaakt om zich enige zelfstandigheid te veroorloven en de betrekkingen met de prior te verbreken, anderen waren overleden. In die toestand was het een zeer gehavende communiteit die voor de taak van de wederopbouw gesteld werd. De voorzichtigheid eiste een nieuwbouw binnen de stadswallen. Deze kon verwezenlijkt worden dank zij een Spaans kartuizer, de *Procurator generalis* van de orde, die bij zijn landgenoten geld inzamelde. Hoewel deze *Procurator* als prior van Brussel alle sympathie bij de *conventuales* verloor door zijn verstrekkende ambitie, had hij de mogelijkheid geschapen voor een heropleven van het oude convent. De nieuw aankomende generatie zou de vroegere traditie waardig zijn. Hun intellectuele bekommernis was een heraanpassen van de eeuwenoude monastieke waarden. Spoedig echter zou de frisse geest stranden in een alledaags bestaan waarover de bijzonderheden ontsnappen.

Het is niet overdreven, wanneer men zou beweren dat de gehele kloostergeschiedenis weerspiegeld in de ontwikkeling van het *scriptorium* en de bibliotheek van de kartuis. De boekverzameling

p. 294.

geeft het geestespeil van het convent weer. In de middeleeuwen is zij innig verbonden met de scriptoriumarbeid, die beter strookte met het *otium negotiosum* van het kartuizerleven dan de werkzaamheden van de officialen, die de verantwoordelijkheid droegen in het klooster. Nochtans blijft het onmogelijk een idee te vormen over de middeleeuwse boekerij van Scheut. De boekenzorg echter in de Brusselse kartuis zou alleen maar de bevestiging zijn van de vastgestelde intellectuele hoogstand. De zorgeloosheid, die in de laatste helft van de XVIIde eeuw aan het licht komt, gaat eveneens gepaard met een verminderde intensiteit van kloosterlijk leven.

Bij het besluiten van dit overzicht kan men de vraag stellen of het kartuizerconvent Onze Lieve Vrouw van Gratie in de eeuwen van zijn bestaan beantwoord heeft aan zijn doel, namelijk een haard te zijn van beschouwend leven. Het is onloochenbaar dat dit ideaal niet steeds met dezelfde ijver nagestreefd werd. Daarvoor waren de betrekkingen met de stedelingen van Brussel te veelvuldig. Maar de geestelijke hoogstaande monniken, zoals prior Hendrik van Loen, prior Marcilius Voet, vicaris Jan Biest en later in het Brusselse klooster Gerardus Eligii Raddelet zijn geen alleenstaande figuren. Zij vormden school en hun meerwaardigheid bepaalde de atmosfeer, die spijs alle menselijke zwakheid, steeds in de lijn lag van de oude kartuizertraditie met haar zin voor eenzaamheid en beschouwing. Dergelijke monniken te hebben voortgebracht, vormt de waarde van de kartuize Onze Lieve Vrouw van Gratie.

**

**

**

*